

ԷԴՎԱՐԳ ԲԱՂԳԱՍԱՐՅԱՆ

ԳԵՎՈՐԳ ՍԿԵՎՈԱՑՈՒ «ՎԱՐՔԸ»

Միջնադարյան հայկական արձակ գրականության հարուստ մասերից մեկն է կազմում վարքագրությունը:

Հայկական վարքագրությունը ծնունդ է առնում V դարից, երբ գրվում են Գրիգոր Լուսավորչի, Մեսրոպ Մաշտոցի և այլոց վարքերը: Սակայն իր նշանակությամբ և արժեքով, ինչպես V դարի, այնպես էլ հետագա բոլոր ժամանակների համար առանձնահատուկ նշանակություն է ունեցել Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» հոյակապ գործը¹: «Վարք Մաշտոցին» նվիրված լինելով մեր մեծ երախտավորի կյանքին և գործունեությանը և հարազատորեն պատկերելով V դ. հերոսական և վշտալից պահերով լի իրականությունը, դարձել է միջնադարի մեր ամենասիրված գրքերից մեկը, հայ գրականության մեջ ուղի հարթելով գրական նոր տեսակի երկերի՝ կենսագրականների երևան գալուն:

Վերջիններս շատ բանով տարբերվում են սրբերի սովորական վարքերից ու վկայարանություններից, հարազատորեն պատկերելով իրականությունը և պատմական դեմքերը: Այդ կարգի հայտնի երկերի թվին կարելի է դասել Կիրակոս վարդապետի «Պատմութիւն մեծի բարունապետի Թումայի»², Կարապետ եպիսկոպոս Սասնեցու «Յաղագս վարուց և մահուան ս. վարդապետին Մեսրոբայ»³ և այլ վարքագրականներ:

Կենսագրական այդպիսի երկերի թվին է պատկանում XIII դարի նշանավոր գիտնական, ուսուցիչ, հասարակական քաղաքական գործիչ Գևորգ Սկևռացու կյանքին և գործունեությանը նվիրված երկասիրությունը՝ «Պատմութիւն վարուց եւ երջանիկ եւ տիեզերալոյս բարունոյն Գէորգեայ ծննդեանն և սննդեանն և գերահրաշ կատարմանն յունվար ի ԺԱ.» վերնագրով, որը սկսվում է «Յաստուածաին անհասական խորսն...» բառերով: Այն պահպանվել է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 8356 ձեռագրում⁴: Գևորգ Սկևռացու վարքի մի այլ օրինակ էլ, գտնվում է Երուսաղեմի հայոց պատրիարքարանի ձեռագրատանը⁵: Դոկտոր Հ. Ոսկյանը իր «Կիլիկիայի վանքերը» աշխատության մեջ

1 Կ ո Ր Յ ո Ւ Ն, Վարք Մաշտոցի, բնագիրը, ձեռագրական այլընթերցվածներով, թարգմանությամբ, առաջարանով և ծանոթություններով Մ. Աբեղյանի, Երևան, 1941 թ.:

2 Գ ա Ր Ե Գ Ի Ն Հ ո Վ ս Ե ֆ Յ ա Ն, Թովմա Մեծոփեցու կյանքը, կենսագրական նոր նյութերով, Վաղարշապատ, 1914 թ.:

3 Կ ա Ր ա պ Ե տ Ե պ, Ս ս ս ն Ե ց ւ ո յ ներբողեան յաղագս վարուց և մահուան ս. վարդապետին Մեսրոբայ, աշխատութեամբ Մեսրոպ վարդապետ Մովսէսեանի, Վաղարշապատ, 1897 թ.:

4 Մատենադարան, ձեռ. № 8356 (ընդօրինակված է 1322 թ.), էջ 193բ—22: Վարքի վրա մեր ուշագրությունը դարձրել է ՀՍՍՌ գիտ. ահ. թղթակից-անդամ, պատմ. գիտ. դոկտոր, Լ. Ս. Խաչիկյանը, որի համար հայտնում ենք խորին շնորհակալություն:

5 Ս. ա Ր ք. Ս ի ւ Ր մ Է Լ ա Ն, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Երուսաղեմի սրբոց Յակոբեանց վանքի, առաջին հատ., Վենետիկ, 1948, էջ 235:

այն շփոթում է Սկևապու աշակերտ Մովսեսի գրած համառոտ ներբողյանի հետ, որը հրատարակել է Ղ. Ալիշանը⁶: Սկզբում բերելով Մովսեսի ներբողյանի այն մասը, որտեղ երախտագետ աշակերտը ողբում է իր ուսուցչի մահը. «Աւա՛ղ ինձ յետնոյս, թէ որպէս հայր կորուսի, զորպիսի դաստիարակ, զորպիսի յորդորիչ եւ մխիթարիչ», Հ. Ոսկյանը առանց տեսնելու Երուսաղեմի № 97 ձեռագիրը, ավելացնում է, «Այս տողերէն յայտնի կը տեսնուի, որ Մովսէս ինչ՛ յարաբերութեան մէջ է Գէորգ վարդապետի հետ. անոր աշակերտն է եւ այն՛ թերեւ Սկևապի մէջ: Անիկա ժամանակի գեղեցիկ սովորութեան համաձայն երախտագիտութենէ մղուած կը գրէ՝ «Պատմութիւն վարուց երջանիկ եւ տիեզերալոյս բարունուոյն Գէորգեայ, ծննդեան... կը սկսի «Յաստուածային յանճասական խորան» կամ «Երուստ բանի սուղ ինչ պատմագրաբար յերջանիկ բարունապետն եւ քաղցրաբարբառ վարդապետն Գէորգ կամբրոնացի»⁷: Համոզվելու համար, որ Երուսաղեմի № 97 ձեռագրում պահպանված «Վարքը» նույնն է Մատենադարանի № 8356 ձեռագրում պահպանվածի հետ բավական է նկատի ունենալ վերը բերված վերնագրերը և սկզբնատողերը:

Գևորգ Սկևապու վարքը գրվել է XIV դ. սկզբներին և արձագանք է եղել ժամանակի հրատապ հարցերից մեկի՝ շարունակաբար աճող հայ և հռոմեական եկեղեցիների միաբարութեան դեմ տարվող պայքարի:

XIII դարի կեսերից և XIV դարում, շնորհիվ արտաքին քաղաքական աննպաստ հանգամանքների, նկատելիորեն թուլանում են Կիլիկիայի հայկական պետության դիրքերը: Օգտվելով ստեղծված վիճակից Հռոմի պապական եկեղեցին ուժեղացնում է իր ճնշումը Կիլիկիայի հայկական թագավորության և եկեղեցու վրա, նպատակ ունենալով հասնել հայ և հռոմեական եկեղեցիների միության և այդ միջոցով Կիլիկիան վերածել Հռոմի պապից վասալական կախման մեջ գտնվող իշխանության՝ ի պաշտպանություն արևելքում պապի քաղաքական և տնտեսական շահերի: Սակայն այս քաղաքականությունը սկզբից ևեթ թե Հայաստանում և թե Կիլիկիայում հանդիպում է ուժեղ դիմադրության: Հայրենասեր ուժերը միաբարութեան մեջ տեսնում էին ոչ միայն մահացու վտանգ՝ բնորոշ հայկական ինքնուրույն եկեղեցու, որը հայկական իրականության ծանր պայմաններում ազգապահպանման հիմնական գործոններից մեկն էր, այլև բնորոշ հայկական պետականության և հայ ժողովրդի գոյություն:

Ինչպես ստորև կտեսնենք հակամիարարական շարժման պարագլուխներից և գործոն մասնակիցներից մեկն էլ եղել է Գևորգ Սկևապին:

Վարքի գրության տարեթիվը հայտնի չէ: Ելնելով բովանդակությունից, կարելի է պարզել գրության մոտավոր ժամանակը:

№ 8356 ձեռագիրը ընդօրինակված է 1322 թ. Ստեփաննոս կամ Ստեփանիկ (Փանիկ) գրչի ձեռքով, Կամրիկ անապատում «մերձ յանառիկ դղեակրս կամբրոն»⁸: Վարքում բավական ընդարձակ նկարագրված են 1309 թվականին Սսում տեղի ունեցած ցույցերը՝ ուղղված Օշինի եկեղեցական ժողովին պարտադրած միաբարական պահանջների դեմ, հետևաբար վարքը չէր կարող գրված լինել 1309 թվականից առաջ: Կարելի է ենթադրել, որ վարքը գրվել է

6 Ղ. Ալիշան, Հայաստանում, Վենետիկ, 1901, էջ 504—507:

7 Հ. Ոսկյան, Կիլիկիայի վանքերը, Վիեննա, 1957, էջ 38—39:

8 Ձեռագիր № 8356, հիշատակարան, էջ 130ր, լրիվ տե՛ս Լ. Խաչիկյան, ԺԳ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանները, Երևան, 1950, էջ 177—178:

1317 թվականից ոչ ուշ, այսինքն մինչև Աղանայի եկեղեցական ժողովը, այսպես անհասկանալի կմնար այդ կարևոր իրադարձությունը լուծյան մատնելը, մանավանդ, որ այդ ժողովից հետո Օշինը մասամբ թուլացնում է հալածանքները միարարության հակառակորդների դեմ⁹: Մինչդեռ վարքագիրը հակառակն է վկայում. «Զայս զոր փոքր ի շատէ յիշեցի, զոր կրեաց եկեղեցի և դեռևս կրէ, կարճ բանիւ ցուցի»¹⁰, ինչ որ ցույց է տալիս, թե հալածանքները շարունակվել են: Այսպիսով «Վարքի» գրության հավանական ժամանակն է 1309—1317 թթ.: Ցավոք սրտի, անհայտ է մնում, ինչպես «Վարքի» հեղինակի, այնպես էլ պատվիրողի ինքնությունը: Ենթադրում ենք, որ վարքագիրը այս հարցում դիտավորյալ է լուծւմ, հասկանալի պատճառով: Ինչպես կտեսնենք, անխնա ձաղկելով Հեթում Բ, Լևոն Գ և Օշին թագավորներին, Կոստանդին Կեսարացի կաթողիկոսին, Վահրամ Բարունուն և միարարությանը հարող այլ նշանավոր գործիչների, «Վարքի» հեղինակը չէր կարող տալ ոչ իր և ոչ էլ պատվիրողի անունը: Ի միջի այլոց նա մի առիթով հասկացնում է, թե վտանգավոր է այդ մասին գրելը. «Բայց մինչև ցայս վայր ախորժելի էր ինձ պատմութիւնս և յայսմ հետէ վտանկ է ասելն և դատապարտութիւն մեծ լսելն»¹¹:

Ղ. Ալիշանը հիշատակում է այդ ժամանակ Սկեռացում ապրած ինչ որ Ստեփանոս դպիր. «և յուսկ յիշատակեալ ի տեղւոջս, յամի 1324, Ստեփանոս ոմն դպիր, որ գրէր զվարս սրբոց ոմանց վասն աստուածահաճոյ, գերերջանիկ, անբիծ, աստուածապատիւ, և այլն, ծերունոյ Արրահամի միակեցի յանապատ Սկեռայ, քնդ հովանեաւ սուրբ և փրկագործ նշանիս, և սուրբ Աստուածածնիս»¹²: Արդ, շատ հավանական է թվում, որ վարքի հեղինակը լինի հենց այս Ստեփանոս դպիրը, իսկ պատվիրողը նույն Արրահամ միակեցը: Բայց այս դեպքում դուռ է բացվում մի այլ հավանական ենթադրության. արդյո՞ք վարքի հեղինակը և № 8356 ձեռագրի գրիչ Ստեփանոսը նույն անձնավորությունները չեն: Սակայն, ով էլ լինի վարքի հեղինակը՝ վերոհիշյալ Ստեփանոսը, թե՛ մեկ ուրիշը, անկասկած է, որ նա եղել է հայ եկեղեցու գործոն պաշտպաններից մեկը՝ քնդդեմ օտար եկեղեցիների ոտնձգությունների: Նա եղել է նաև Գեորգ Սկեռացու ժամանակակիցը և գուցե նրա աշակերտներից մեկը: Խոսելով Սկեռացու հրաշագործությունների և բարեգործությունների մասին, նա գրում է. «Այս գործեցաւ յաւուրս մեր»¹³: Իսկ մի այլ տեղ ավելացնում, որ «Վարքը» գրել է գրդում ստանալով առ Սկեռացին ունեցած անհուն սիրուց: Եվ հիրավի, պատվեր ստանալով Սկեռացու «Վարքը» գրելու, նա մեծ սիրով ձեռնամուխ է լինում այդ գործին: Բավական չհամարելով Գեորգ Սկեռացու կյանքի և գործունեության մասին իր ունեցած տվյալները, նա փնտրում և գտնում է նորերը, այդ թվում և Մովսեսի գրած համառոտ ներբողյանը: Վարքագրի հաղորդածից երևում է, որ պատվիրողը եղել է նշանավոր անձնավորություն, նրա մասին հեղինակը մեծ հարգանքով է խոսում՝ համեստորեն նկատելով, որ Գեորգ Սկեռացու նման մի ականավոր վարդապետի և գիտնականի մասին գրելը ավելի արժանավորների գործ է. «Առ որս ասեմ հեզարար,

9 Մ. Չ ա մ շ յ ա ն, Պատմութիւն Հայոց, Գ. Վենետիկ, 1786, էջ 314:

10 Մատենադարան, ձեռագիր № 8356, էջ 228բ:

11 Նույն տեղում, էջ 213ա:

12 Ղ. Ա լ ի շ ա ն, Սխուան, Վենետիկ, 1885, էջ 107:

13 Ձեռ. № 8356, էջ 217ա:

թէև փախեալ յոլով անգամ, ալլ պատկառեցուցիչ զէմք խնդրողին գրաւեաց զիս և ոչ կարացի ճողոպրել»¹⁴:

«Վարքի» գրութեան հիմնական նպատակը, ինչպես հեղինակն է բացատրում, եղել է Գևորգ Սկևռացու կյանքը և գործունեութիւնը՝ իբրև օրինակ բարեպաշտ հայ հոգևորականի, գիտնականի և վարդապետի՝ հետագա սերունդներին ներկայացնելը «վասն նախանձ բարի ցուցանելոյ և յորդ[որե]լ[ոյ] ի սէր սրբոյն զաստուծոյ սիրելիսն: Եւ զի մի բնաւ ան[յ]այտ լիցի այսպիսի այրս սքանչել[իս]»¹⁵: Սակայն «Վարքի» հեղինակը միայն գրանով չի բավարարվել: Նա ունեցել է ավելի հեռամեկ նպատակ՝ «Վարքը» գննք դարձնել միաբարութեան դեմ պայքարողների ձեռքին և ոգեշնչել նրանց՝ Սկևռացու օրինակով, որովհետև վերջինս «Սոսկալի սանձէր յայնպիսեացն բերան»¹⁶: Մինչդեռ Սկևռացու մահվանից հետո միաբարութեան կողմնակիցները ավելի էին աշխուժացել և անցել բացահայտ պայքարի: Վարքի հեղինակը, պայքարելով նրանց դեմ, հանդես է բերում բացառիկ համարձակութիւն և անհաշտում կամք:

Վարքագրի մոտ բավական շեշտված է աշխարհիկ մտածելակերպը, շնայած հետեւելով ժամանակի սովորույթներին և պահանջին նա նկարագրում է սքանչելագործութիւններ և հրաշապատումներ, սակայն լավ հասկանալով դրանց արժեքը նա հրաշագործութիւններին հակադրում է բարեգործութիւնը, հայտարարելով, թե ով բարի է գործում՝ նա էլ հրաշագործում է: Հրաշապատում տեսիլների և երազների մասին կենսագիրը պատմում է ի միջի այլոց, բայց շփոթնելու համար այն, ինչ վերաբերում է Գևորգ Սկևռացուն և երբեմն ընդհատելով այն, ուշադրութիւն է հրավիրում բուն նպատակին («Ալլ մեք ի կարգ բանին դարձցուք»¹⁷) և նկարագրում է երկրի և եկեղեցու ծանր վիճակը: Վարքագիրը զայրույթով և ատելութեամբ է խոսում Գրիգոր Անավարզեցու, Վահրամ Բարունու, Հեթում Բ-ի մասին, սակայն զայրույթն ու ատելութիւնը շնն մթազնել նրա ուղեղը և նա հանդես է բերում զարմանալի անաշտութիւն: Այսպես օրինակ Վահրամ Բարունու մասին գրում է. «Բայց ետ նմա թագաւորն ուսուցիչ զՎահրամ, որ էր բանիրուն և ճարտասան, աներկեւզ միանգամայն անամաւթ և բաշարան, զի ունէր զաղանդ քաղքեղոնական, բայց երկնչէր խաւել յայտ յանդիման»¹⁸, կամ Գրիգոր Անավարզեցու մասին «Եւ զի էր Գրիգորն քաջ գիտնական և կատարեալ տելիտ»¹⁹, իսկ Հեթում Բ-ը «Բայց բանի շատախաւ էր և սիրէր ի կագ և ի կոխ պահել միշտ զորս բնդ ձեռամբ ունէր: Եւ տեղեակ ևս էր գրոց և միշտ ջանայր զինքն ճշմարիտ ցուցանել և յորժամ պատահէր մարդոյ, զի անձանաւթ լինէր բանի, ի հարց և ի փորձ մտեալ՝ շարշարէր»²⁰: Մինչդեռ Կոստանդին Գ. Կեսարացի կաթողիկոսի մասին նա գրում է, որ կաշառքով բնտրվեց և որ «անբան էր՝ որպէս ձուկն և անարժան՝ որպէս գորտ, բայց երկոտասան հազարաւ սրբեցաւ»²¹:

«Վարքը» գրված է ջերմ շնչով, բարձր ճաշակով, հաճախ ընդունելով ներքողյաններին հատուկ վերամբարձ և ճոխ ձևեր, բայց երբեք չչարաշահելով

14 Զեռ. N° 8356, էջ 195ր:

15 Նույն տեղում, էջ 229ր:

16 Նույն տեղում, էջ 211ր:

17 Նույն տեղում, էջ 226ա:

18 Նույն տեղում, էջ 211ա:

19 Նույն տեղում, էջ 212ա:

20 Նույն տեղում, էջ 211ր:

21 Նույն տեղում, էջ 227ա:

այն: Հատկապես գեղեցիկ են Գևորգ Սկևռացու հետ կապված հատվածները: Կենսագիրը ոգևորությամբ է խոսում Սկևռացու արտաքին և ներքին բարեմասնությունների մասին, բնութագրելով նրան իբրև մարդ, գիտնական և հոգևորական: Նկարագրելով Գևորգ Սկևռացու վերադարձը Հայաստանից՝ գրում է. «Եկն յԱրևելից ոչ դարեն զգալի և զլուսին փոփոխական բնդ իւր բերելով և կամ զաստեղան, որ են ցիր ու ցան, այլ զանշէջ ճառագայթ[թ]ս արեգականն արդարութեան արփիափայլ և իմանալի ծագմանն, զոր հանգոյց յոգին մաքրական, որ յառաջ քան զարև է անուն նորա: Եկն արևելից ոչ գատարկաձեռն, այլ երևելի պատարագ բնծայից ունելով, ճոխ և ճեմ գիտութեամբ չինքն ամբարեալ՝ զակն անգին և զմարդարիտն պատուական և որոց պէտք էին անխնա բաշխէր անխափան»²²: Շատ գեղեցիկ համեմատություն է անում նկարագրելով, թե ինչպես տարածվեց Գևորգ Սկևռացու համբավը. «Եւ զի շէր հնար ճրագի բնդ մահճաւք և կամ քաղաքի բնդ լերամբ ծածկիլ, յայտնի եղև մեծամեծաց և փոքունց»²³: Վարքագրի խոսքը երբեմն-երբեմն հասնում է գեղարվեստական կատարելության, բնորոնելով շափածո բանաստեղծության երանգ. «Անդ էր տեսանել ի մեծ հանդիսին՝ կանգնեալ զմեծ նահատակն զքաջն ի մարտին: Զի կէսք սպանման զսուրբն մնային, և այլք, թէ բանտ և կապանք հրամային նմին: Եւ նա կայր իբրև գառիւծ յանձնապատան՝ ի մէջ նապատակացն, որ սասանէին: Եւ աղուէսն նենգաւորք՝ զառեւծն, որ սնեալ էր յանապատին շնորհին աստուծոյ, սպանանել ոչ զարէին: Եւ շղջիկանքն խաւարասէրք՝ զարծին երկրնթաց յիրեանց նսեմ բանսն իջուցանել ոչ մարթէին: Եւ զայլքն գիշակերք՝ զտիրասէր շունն ի մէջ շարութեան մազլացն զազատն ծախել ոչ ժամանէին: Զի պահեաց խնամք բարերարին զանրիժ աղանին, և շար խիզախաւղ բազէիւքն ոչ բմբունեցին»²⁴:

Գևորգ Սկևռացու «Վարքը» արժեքավոր պատմական սկզբնաղբյուր է և կարող է որոշ հարցերում լրացնել մեր պատմիչների ու հիշատակագիրների հաղորդած տեղեկությունները XIII և XIV դարերի Կիլիկյան Հայաստանի մասին: Շատ հետաքրքիր են վարքագրի տված գնահատականները մի շարք երևվելի գործիչների մասին: Ինչպես վերը նշվեց, նա լատինամոլության մեջ է մեղադրում նաև Վահրամ Բարունուն, որ ուշադրության արժանի նորություն է: Ուշադրավ են նաև այն հատվածները, որտեղ պատմվում է Հեթում Բ և Օշին թագավորների վարած ներքին քաղաքականության և այդ քաղաքականությունից դժգոհ զանգվածների ելույթների մասին՝ 1292 և 1309 թվականներին:

Ուրիշ աղբյուրներից արգեն հայտնի է Օշինի և մյուս լատինամոլների կատարած հալածանքների փաստը, մասնավորապես 1309 թ. գեպքերի կապակցությամբ: Սակայն վարքագիրն ավելի հանգամանալից է նկարագրում ինչպես այդ, այնպես էլ 1292 թ. իրադարձությունները, ինչ որ բերում է այն համոզման, թե Հեթում Բ-ի և Օշինի քաղաքականության դեմ ծավալված շարժումը չի եղել հայ եկեղեցուն հավատարիմ մի բուն հոգևորականների բմբստություն, այլ կրել է զանգվածային բնույթ, որին մասնակցել են ժողովրդի բոլոր խավերի ներկայացուցիչները: Այդ շարժումը այնպիսի ծավալ է բնորոնել և իր դեմ այնքան դաժան հալածանքներ հարուցել, որ եթե անվերապահորեն վրստահելու լինենք վարքագրին, ապա այդ ընդհարումները Կիլիկյան թագավո-

22 Ձեռ. № 8356, էջ 203ա:

23 Նույն տեղում, էջ 205ա:

24 Նույն տեղում, էջ 221ա:

բության համար քաղաքական շատ աննպաստ պայմաններում՝ կրել են համաժողովրդական աղետի բնույթ:

Հետաքրքիր տեղեկություն է պահպանվել նաև Հեթում Բ-ի, Լևոն Գ-ի և հայ իշխանների նենգավոր սպանության մասին մոնղոլական զորավար Բիլարդուի կողմից: Ճիշտ է, այդ առեղծվածային հարցին այստեղ ևս սպառիչ պատասխան չի տրված, սակայն ի նկատի ունենալով հարցի կարևորությունը և որ այս հարցում մեր և օտար աղբյուրներում պահպանված տեղեկությունները հակասում են իրար, մեջ ենք բերում վարքում պահպանված հատվածը ամբողջությամբ. «Եւ եկն ի Պարսից նոյին մի՝ ոսկր խանին, զոր պատուով մեծարէին և յաշխարհն որսով շրջեցուցանէին: Եւ նա առանց պատճառի, գիշերի կռչէ առ ինքն զնոսա և սպան զթագաւորն տղայ, և զՀեթում, որ թագաւորեցոյց զնա, և զայլս յիշխանացն՝ որք ընդ նոսա»:

Հայկական արքունիքի ներքին կյանքի և արքունիքում հոգևորականության ունեցած դիրքի լուսարանման համար հարևանցի, բայց հետաքրքիր տեղեկություններ է հաղորդում վարքագիրը, երբ թվարկում է Գևորգ Սկևռացու կատարած բարեգործությունները Լևոն Գ-ի և Հեթում Բ-ի թագավորության սկզբնական շրջանում, քանի դեռ սրված չէին Սկևռացու և Հեթումի հարաբերությունները և Սկևռացին փաստորեն արքունական խորհրդատու էր:

«Վարքը» ունի նաև ճանաչողական արժեք ժամանակի բարբերի և կենցաղի ուսումնասիրության համար: Վարքագիրը դառնություն է խոսում աշխարհիկ և հոգևոր բարբերի այլասերման, կաշառակերության, շվայտության, որկրամոլության տարածման մասին, շմոռանալով մեղադրելու միարարներին և նրանց հովանավորողներին: Նա չի քաշվում նույնիսկ ասելու, որ վերջիններս կաշառքով կաթողիկոսներ ու եպիսկոպոսներ էին դարձնում անարժան և անբարոյական մարդկանց:

«Վարքը» նոր լույս է սփռում Գևորգ Սկևռացու կյանքի ու գործունեության վրա, որը աղբյուրների հաղորդած կցկաուր տեղեկությունների պատճառով՝ գրեթե չի ուսումնասիրված: Գևորգ Սկևռացու կյանքին ու գործունեությանը այս կամ այն առիթով անդրադարձել են Ղ. Ալիշանը²⁵, Ն. Ակինյանը²⁶, Հ. Աճառյանը²⁷, Գ. Զարպհանալյանը²⁸, Հ. Ոսկյանը²⁹ և ուրիշներ, օգտագործելով միայն Գևորգ Սկևռացու աշակերտ Մովսեսի գրած համառոտ ներբողյանը և ժամանակակից հիշատակարաններում պահպանված տեղեկությունները:

Մեր նպատակից և հոգվածի սահմաններից դուրս է այդ բացը ամբողջությամբ լրացնելը: Ձեռքի տակ ունենալով Գևորգ Սկևռացու վերոհիշյալ նորահայտ կենսագրությունը և հայտնի աղբյուրները՝ կաշխատենք տալ Գևորգ Սկևռացու կենսագրության համառոտ ուրվագիծը միայն:

25 Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 100—107:

26 Ն. Ակինյան, Մատենագրական հետազոտություններ, հատ. Ա, Վիեննա, 1922, էջ 98:

27 Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հատ. Ա, Երևան, 1942, էջ 465—466:

28 Գ. Զարպհանալյան, Հայկական հին դպրություն (Գ—Ժէ դար), Վենետիկ, 1886, էջ 636—701:

29 Հ. Ոսկյան, Կիլիկիայի վանքերը, Վիեննա, 1957, էջ 35:

* * *

Գևորգ Սկևռացու ծննդյան թվականը ստույգ հայտնի չէ: Ալիշանը ենթադրում է, թե նա պետք է ծնված լինի XIII դարի կեսերին³⁰: «Վարբը» Սկևռացու հոր՝ Առաքելի մասին հեռույն է հաղորդում. «Արդ յաւուրս բարեպաշտին Հեթմոյ՝ երրորդ լեալ թագաւոր ի Կիլիկէ և զԽ. (40) ամ թագաւորեաց: Ի Ի. (20) ամի սորին թագաւորութեանն երևեցաւ ի գաւառն Տարսոն քաղաքի՝ յանառիկ դղեակն Լամբրուն, այր մի բարենշան, լի յամենայն առաքինութեամբ, ոչ յազատաց կամ ի մեծամեծաց, այլ ի հասարակ մարդկանէ»: Առաքելը իր կնոջ՝ Մլքիի հետ ուխտ է անում, եթե արու զավակ ունենան՝ կնվիրի եկեղեցուն: Հեթում Ա.-ը, որի թագավորութեան շրջանում է ծնվել Գևորգ Սկևռացին, թագավորել է 1226 թ., հետևաբար Սկևռացին ծնվել է 1246 կամ 1247 թվերին:

Գևորգ Սկևռացու ծննդավայրը Կիլիկիայի Լամբրոն ավանն է, որտեղից և Լամբրոնացի կրկնակի մականունը: Սկևռացու վաղ մանկութունն անցել է հայրենի ավանում, իսկ երբ լրանում է նրա հինգ տարին, ծնողները նրան ուսանելու են տալիս Գևորգի քեռու՝ Սկևռայի դպրապետ, ապա եպիսկոպոս Գրիգոր Սկևռացու մոտ: Գրիգոր Սկևռացին եպիսկոպոս է օծվում, երբ Գևորգը արդեն 10 տարեկան էր. «Իրրև եղև սուրբս Ժ. (10) ամաց, աստուծոյ կամելովն դաստիարակն իւր և ըստ մարմնոյ քեռին, բնտրութենէ սուրբ հոգւոյն և բազմաց վկայութեամբ՝ եպիսկոպոս ձեռնադրի մեծաշուք ուխտին Սկևռայի»³¹: Եթե ընդունելու լինենք, որ Գևորգ Սկևռացին ծնվել է Հեթում Ա.-ի 20-րդ տարում, այսինքն 1246 թ., ապա Գրիգորը եպիսկոպոս է օծվել 1256 թ.:

Գևորգ Սկևռացին վաղ հասակից ի հայտ է բերում մեծ աշխատասիրութուն և բնդունակութուններ. «ընթերցմամբ յար և քննմամբ ստէպ և գրչութեան արուեստիւ զգիշերն տիւ առնէր»³², բայց ինչպես վարքագրի հաղորդածից էլ պարզվում է, այս շրջանում Գևորգի ստացած ուսումը մեծ բան չի եղել, այլ սահմանափակվել է Սուրբ գրքի ուսուցմամբ և գրչության արվեստով: Հավանաբար 1256—1257 թթ. էլ Գրիգոր Սկևռացին Գևորգին ուսանելու է տալիս Մխիթար Սկևռացու մոտ, որը «երևելի էր գործով և բանիւ, և հմուտ արտաքին փիլիսոփայիցն, անաւար և նրբաձեմ ճառից, և լուսաւոր յաստուծոյ մարգարէից և առաքելոցն հրահանգից», որ «ի նոյն վանսն պանդրխաէր»³³: Մխիթար Սկևռացու մոտ Գևորգը ուսանում է մինչև 18 տարեկան դառնալը, մինչև Գրիգոր Սկևռացու մահը, որ ծանր հարված է լինում Գևորգի համար: Ըստ վարքագրի վկայութեան՝ շարամիտ մարդիկ, հավանաբար Գրիգոր Սկևռացու նախկին հակառակորդները, սկսում են հալածել Գևորգին, զրպարտելով նրան եպիսկոպոսարանի գանձերը թաքցնելու մեջ: Ի միջի այլոց Գևորգ Սկևռացին դեռևս Գրիգորի կենդանութեան օրոք ձեռնադրվել է սարկավազ: Վարքագիրը մանրամասն նկարագրում է այն տանջանքները, որին ենթարկվում է անմեղ պատանին: Միայն երկար հալածանքներից և բանտարկելումից հետո Գևորգ Սկևռացին արդարացվում ու ազատ է արձակվում, որից հետո ուսումը շարունակելու համար մեկնում է Հայաստան: Շատ քիչ բան է հայտ-

30 Ղ. Ա. ի շ ա ն, Սիսուան, էջ 102:

31 Ձեռ. N 8356, էջ 199ա:

32 Նույն տեղում, էջ 198բ:

33 Նույն տեղում, էջ 199ա:

նի Գևորգ Սկևռացու Հայաստանում եղած տարիների մասին: Կենսագիրն էլ դժբախտաբար այս հարցում ժլատ է: Միայն Սկևռացու ինքնագիր հիշատակարանից պարզվում է, որ նա սկզբում եղել է Բջնիի Գրիգոր եպիսկոպոսի մոտ, ապա աշակերտելով Վարդան Արևելցուն, շրջագայել է նրա հետ Հայաստանի դանազան վայրերում. «Սակայն և ոչ կամակատար եղև մեզ դիպել տեղւոյ և ժամանակի, այլ փոփոխելով տեղւոջէ ի տեղի, գրեթէ և մեր ևս ի բարուց ի բարս և խորհրդոց ի խորհուրդս լինէաք յեղափոխեալ... նախ ի տիեզերահոշակ ուխտն Վիրապին... սակս կրթութեան ի մեծ վարդապետէն և յաստուածազգեաց առնէն Վարդանայ... և անտի փոխեալ առ մեծ իշխանն Քուրդ, և մեր զկնի նորա հետեեալ՝ ժամանակ ինչ արարաք յանուանեալն Սաղմոսավանք»³⁴: Այստեղից էլ հետագայում անցնում են Թեղենեաց վանքը: Վարդան Արևելցու մոտ եղած տարիներին Գևորգ Սկևռացին ստանում է հիմնավոր աստվածաբանական և փիլիսոփայական կրթություն. «Գնաց յԱրևելս առ երջանիկ բարունին Վարդան և աշխատասիրաբար ելից զթերին իւրում գիտութեան: Եւ կատարեալ ի սուղ ժամանակս՝ եհաս իմաստից սուրբ գրոց հնոց և նորոց մեկնութեան, և զքահանայական էառ պատիւ ճոխութեան, այլ և արտաբնոցն, որք են ճեմական՝ Արիստոտէլի, Պիթագորեանց և Պղատոնեան, և որք նոցունց գտան միարան»³⁵: Վերը բերված հատվածը արժեքավոր տեղեկություն է հաղորդում Միջնադարյան Հայաստանում դասավանդվող և, մասնավորապես, Վարդան Արևելցու դասավանդած առարկաների մասին: Պարզվում է նաև, որ Սկևռացին Հայաստանում երկար չի մնացել:

Ինչպես վերը նշվեց, Սկևռացին մեկնում է Հայաստան 18 տարեկան հասակում (այսինքն շուրջ 1264 կամ 1265 թթ.) և այնտեղ մնում է «սուղ ժամանակս», հավանաբար մինչև 1270—1271 թթ., երբ վախճանվեց Վարդան Արևելցին:

Բանասիրության մեջ այն կարծիքը կա, որ Սկևռացին Կիլիկիա վերադառնալով անմիջապես սկսում է վարդապետել Սկևռայում: Սակայն «Վարքի» և մի շարք հիշատակարանների ուսումնասիրությունից հնարավոր եղավ պարզել Գևորգ Սկևռացու այս շրջանի գործունեության որոշ մանրամասնություններ: Վարքագիրը հաղորդում է, որ նախքան Սկևռայում հաստատվելը Գևորգ Սկևռացին տարիներ շարունակ քարոզչությամբ է զբաղվում՝ շրջագայելով Կիլիկիայի զանազան վանքերում, և մեծ համբավ է ձեռք բերում իրրև քարոզիչ և ճգնավոր: Շուտով նա իր վրա է հրավիրում թագավորի, իշխանների, կաթողիկոսի և ուսման ծարավի մարդկանց ուշադրությունը: Սկևռացուն առաջարկվում է վերջ տալ իր շրջագայություններին և զբաղվել վարդապետությամբ. «Եկին և ժողովեցան որք ծանաթք էին բանի և աղաչէին, զի զսուրբ և դաստուածային իմաստս ծաւալեսցէ ուսումնասիրաց, և գիրս ի ձեռս առեալ զլուծումն յայտնութեամբ խնդրէին»³⁶: Սակայն Սկևռացին զժվարությամբ է համաձայնվում դրան, «բանզի սիրէք սուրբս յանքոյթ տեղիս լուութեամբ լինել և անխրոով ամբոխից մնալ... զի ոչ ումեք ծանրանայր, այլ միշտ գրչութեան արուեստիւ զմարմնոյ պէտսն պատրաստէր»³⁷: Միայն երկար թախան-

34 Ղ. Ա լ ի շ ա ն, Սիսուան, էջ 102:

35 Ձեռ. № 8356, էջ 202բ—203ա:

36 Նույն տեղում, էջ 206ա:

37 Նույն տեղում, էջ 206—206բ:

ձանրներին հետո է նա համաձայնում: Սկզբում նա բնորում է մի խուլ վայր, որտեղ նրան աշակերտում են բազմաթիվ անձինք (սրանցից է Մովսեսը, որը հետագայում ներբողյան գրեց Սկևռացու մասին), ապա տեղափոխվում է Սկևռա: Վարքագիրը չի նշում թե Գևորգը երբ է Սկևռա եկել, սակայն դատելով նրա հաղորդած տեղեկություններից (ըստ որի Սկևռացին Հայաստանից գալուց հետո բավական ժամանակ զբաղվել է քարոզչությամբ, այնուհետև ինչ որ անհայտ վայրում երկար ժամանակ վարդապետել մեծ թվով աշակերտների), կարելի է ենթադրել, որ նա Սկևռա է եկել 70-ական թվականների կեսերից ոչ շուտ: Այս ենթադրությունը հաստատվում է այն փաստով, որ այդ ժամանակ Լեոն Գ-ը արդեն յոթ որդի ուներ և իր ավագ որդի Հեթումին տվել էր Լամբրոնի իշխանությունը, որտեղ նա աշակերտում էր Վահրամ Բարունուն: Հեթումը ծնվել է 1265 թ. և հազիվ թե կարողանար աշակերտել 1275—1276 թվականներից առաջ:

Գևորգ Սկևռացին Սկևռայի վանքում վարդապետում է մինչև 1290 թվականը, երբ աստվածամոր տոնի կապակցությամբ բնդհարվում է Հեթում Բ-ի և միարարական շարժման մյուս կողմնակիցների հետ: Նրան արգելում են ուսուցանել և նա ստիպված հեռանում է Սկևռայից:

Մոազատի տոնակատարության առիթով 1292 թ. Գևորգ Սկևռացու և Հեթումի հարաբերություններն այն աստիճան սրվում են, որ Սկևռացին որոշում է հեռանալ Կիլիկիայից և գնալ Հայաստան: Սակայն Հեթումը նրան բռնություններ արգելում է Կիլիկիայից հեռանալ:

Գևորգ Սկևռացու կյանքի վերջին տարիների մասին վարքագիրը ոչինչ չի հաղորդում: Սակայն Սկևռացու աշակերտների թողած մի բանի հիշատակարաններից պարզվում է, որ Սկևռայից հեռանալուց հետո նա շարունակում է իր մանկավարժական գործունեությունը Արմենի անապատում: Եվ, հավանաբար, այնտեղ էլ, ինչպես հաղորդում է Երեմիա քահանան 1295 թվականին, Հեթում Բ-ի «հարկեցուցիչ հրամանաւ» գրում է «Եսայի Մարգարեի մեկնությունը»³⁸: Որ այստեղ հիշատակված Գևորգը՝ Գևորգ Սկևռացին է, պարզ երևում է Երեմիայի մի փոքր ավելի ուշ՝ 1295 թվականին գրած հիշատակարանից, «Տեսեալ զմեկնութիւն համարձակախօս աստուածատես Մարգարէին Եսայեայ և զի մեծն Եփրեմ կարճ և համառօտ քաջոլորակ բանիւք էր անցեալ ընդ նա, իսկ աստուածաշնորհ Յովհան Ոսկերեբան... Ըոխարար խօսեցեալ, արդ բարգաւաճս այս վսեմս Հեթում՝ ի մտի եղեալ զսոսա ի մի ժողովել... խընդբարգաւաճս այս անել հարկեցուցիչ հրամանաւ՝ ի յերբերջանիկ և ի լուսարան բարունապետին Գէորգեայ, որ ընդ այսու ժամանակաւ առաքինութեամբ յանձիս ներգործութեամբ փարթամացեալ, որ այժմս քրտնաջան երկամբք հրահանգէ զհամբակս՝ որ բանի են հետևեալ զյոլովս... Արդ ևս զայս տեսեալ՝ վերջինս ի բնաւիցս, փցնամիտ աշակերտս սորին Գէորգեայ, անարժան քահանայ, պիտակազորժ անուանեալ Երեմիա, հորջորջեալ, հետիոտն աշխատեալ երկու անգամ առ թագաւորն իմ երթեալ, խնդրեցի զարարեալ օրինակն և վասն սիրոյ նորին հաու գրել զսա Լեոնի զպրի լուսարհեստի գրչի»³⁹:

38 Ն. Ո ս կ յ ա ն, Կիլիկիայի վանքերը, էջ 114:

39 Ղ. Ա լ ի շ ա ն, Սիսուան, էջ 103:

Գևորգ Ակեռացու մի ուրիշ աշակերտի՝ Արիստակեսի հիշատակարանից իմանում ենք, որ մինչև 1297 թվականը Գևորգ Ակեռացին բնակվում էր Արմենի անապատում. «Եւ արդ գրեցաւ սա յաշխարհիս Կիլիկիացոց: ՉԱռիստակէսն գրեցի ի լեաոն Տարոսի՝ յանապատին որ կոչի Արմէն, բնդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնին և Ս. Նշանին, առ ռոսս սուրբ եւ երջանիկ վարդապետին Գէորգայ, յարինակէ նորին ի թու. ՉԽԶ—1237»⁴⁰:

Գևորգ Ակեռացին մահանում է 1301 թ.: Այդ մասին Ակեռացու աշակերտ Մովսէսը հաղորդում է. «Արդ ի թուականիս Յարեթական տումարին յեթն հարիւր և յիսուն (1301)՝ եղև վախճան երջանիկ և հոշակաւոր մեծ բարունապետին և նոեաոր գիտնականին Գէորգեայ Լամբրունեցոյ, յունուարի ԺԱ. (11), յաւուր շորեքշարթի, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի»⁴¹:

* * *

Առանձին ուշադրության է արժանի Գևորգ Ակեռացու մանկավարժական գործունեությունը: Ակեռացին եղել է բազմավաստակ ուսուցիչ: Ժամանակակիցները և հաջորդները հաճախ մեծարել են նրան «եռամեծար բարունապետ», «երջանիկ և տիեզերահոշակ բարունի» և այլ պատվավոր տիտղոսներով: Նրա բազմաթիվ աշակերտներից մեզ հայտնի են Ստեփանոս Գոյներիցանցը, Մովսէսը, Երեմիա քահանան, Արիստակեսը, Ստեփանոս դպիրը, գուցե և Խաչատուր դպիրը: Սրանցից ոմանք հայտնի են իբրև նշանավոր գրիչներ և մատենագիրներ:

Գևորգ Ակեռացին բեղմնավոր է նաև իբրև գիտնական և գրիչ⁴²: Գեոևս պատանեկական տարիներին, Հայաստանում եղած ժամանակ, նրա խմբագրած Տոնապատճառը ժամանակակիցների կողմից գիտվել է իբրև լավագույնը⁴³: Այնուհետև՝ 1283 թ., Հովհաննես արքեպիսկոպոս պատվերով գրել է «Ներբող Յովհաննես ավետարանչին» գործը: Ակեռացու աշակերտ Մովսէսի հաղորդած մի տեղեկությունից պետք է եզրակացնել, որ նա գրել է նաև ուրիշ ներբողյաններ և գանձեր. «Գրէր և ճառս ներբողականս ի պատիւ սրբոց»⁴⁴, որոնք կամ մեզ չեն հասել և կամ դեռևս չեն գրավել բանասերների ուշադրությունը:

Գևորգ Ակեռացու գրչին են պատկանում «Գործք առաքելոցի» խմբագիր մեկնությունը⁴⁵ և «Նսայի Մարգարեի մեկնությունը»⁴⁶: Վերջինս Ակեռացին, ինչպես վերը նշվեց, գրել է Հեթում Բ-ի խնդրանքով:

Ակեռացու մատենագիտական ժառանգության գլուխ-գործոցը նրա «Գրչության արվեստ» աշխատությունն է, գրված ոմն Կոստանդնի և Ստեփանոս Գոյներիցանց նշանավոր գրչի հորդորներով: Այդ աշխատությունը բարձր է գնահատվում ժամանակակից լեզվաբանության կողմից, իբրև հայոց լեզվի

40 Հ. Ո ս կ յ ա ն, Կիլիկիայի վանքերը, էջ 114:

41 Ղ. Ա լ ի շ ա ն, Հայապատում, էջ 504: Սամվել Անեցու շարունակողը Ակեռացու մահը գնում է 1303 թ. (տե՛ս Սամուելի քահանայի Անեցու Հուարմունք ի գրոց պատմագրաց, 1893, էջ 155):

42 Հ. Ո ս կ յ ա ն, Կիլիկիայի վանքերը, էջ 78:

43 Լ. Խ ա շ ի կ յ ա ն, Փ Ն դ. հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ա, էջ 246:

44 Ղ. Ա լ ի շ ա ն, Հայապատում, էջ 505:

45 «Մեկնութիւն գործոց առաքելոց խմբագիր արարեալ նախնեաց յնուկերերանէն և եփբեմէ», Վենետիկ, 1838 թ.:

46 Հ. Ս ճ ա ո յ ա ն, Հայ. անձն. բնագրան, հ. 1, էջ 465:

միջնադարյան գրադարձության, ուղղագրության, կետագրության և առոգանության մշակմանը նվիրված արժեքավոր աշխատություն⁴⁷:

Գևորգ Սկևռացին բացառիկ մեծ ներդրում ունի նաև Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության ամբողջացման գործում: Նրա հեղինակությանն են պատկանում Աստվածաշնչի ցանկերն ու նախագրությունները⁴⁸:

Այս մասին ուշագրավ են վարքագրի հաղորդած տվյալները. «Այլև ճոռոմ և ճոխ երևցոյց յեկեղեցիս սուրբ և յստակ տեսութիւնս լի իմաստութեամբ, զի ի բոլոր աստուածաշունչ զիրս կարգեաց նախագրութիւնս և ցանկս գլխաւք յարինեալ և զոր առաջին սրբոցն անփոյթ էր լեալ, զայն սմա պահեաց աստուած, որ յետինս ժամանակի եղև ծնունդ և զեղազարդ շքով նկարեալ, զոր տեսողացն և վայելողացն յայտնի է»⁴⁹:

Վկայակոչված հատվածի «զեղազարդ շքով նկարեալ, զոր տեսողացն և վայելողացն յայտնի է» խոսքերը հիմք են տալիս կարծելու, որ Սկևռացին գրադվել է նաև մանրանկարչությանը: Մենք այս հարցի վրա հրավիրում ենք մասնագետների ուշադրությունը, նկատի ունենալով նաև այն, որ Գևորգ Սկևռացին բեղուն գրիչ է եղել և նրա գրչին պատկանող ձեռագրերի ի հայտ բերումը կօգնի լուծելու Սկևռացու մանրանկարիչ լինելու հարցը:

Սկևռացու հեղինակությանն է վերագրվում նաև ելկցի կոչվող շարականների խմբագրությունը և ուղղումը, որ ինչպես Առաքել Սյունեցին է վկայում՝ «եղև օրինակն է՝ ի Շարականացն, զոր մեծ վարպետն Գևորգ ուղղեաց, այն՝ որ զԵսայի մարգարէն մեկնեաց ի խնորոյ Հեթում թագաւորին ի Սիս... զի արհեստն առոգանութեան խառնեալ լիցի ի երգսն. որպէս նոյն խոյն օրինակն է, զոր սահմանեաց վարդապետն Գէորգ»⁵⁰:

Ի վերջո Գևորգ Սկևռացին, ըստ վարքագրի, եղել է տաղանդավոր հոփտոր, բանավոր խոսքի մեծ վարպետ: Նա երկար ժամանակ գրադվել է հոփտորական արվեստի մշակմամբ և դասավանդմամբ, — «Հորդառատ բան ի կիրարկեալ՝ զաշակերտսն մարդէր և բաշ վառմամբ անքուն և անսուաղ կենալք բանին մշակութեան պարապէր»⁵¹: Մի այլ տեղ ոգևորված կենսագիրը գրում է. «Զի էին բանք սրբոյն նման սկիւռոյն, զոր Սսայի անհուր կոչէ և լեզուն հրեղէն և ի քերս բանից և բառից և զծից իբր անմարին: Մտառու և արդիւնարան ցնծացուցիչ և զուարճական, զի կարճ և հարթ խաւսիք յոչով իմաստս յինքն ամբարէր: Ընդ Հոմերոսի և ընդ նորին նմանեացն համեմատեալ՝ զսրբոյն բանն առաւել զարեղ երևէր, զի նոցայն արտաքոյ միայն ունէին զշուք հանդիսին, զի ծածկիլ ի յոքունց մարթին, իսկ սորայս՝ հոգևոր և աստուածային, բարձր բան զերկին և զպայծառ բան զարփին վերին»⁵²:

Գևորգ Սկևռացու «Վարքի» մեզ հասած օրինակը, դժբախտաբար, թերի է և՛ միջից և՛ վերջից: Ձեռագրի թերթերի համարակալումը ուշ շրջանի է, որը

47 Գ. Ջախաչյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, 1954 թ.: Լ. Խաչերյան, Գրչության արվեստի լեզվական-քերականական տեսությունը միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, 1962 թ.:

48 Месроп Тер-Мовсесян, История перевода библии на армянский язык, II. Գևորգուրգ, 1912 թ.:

49 Ձեռ. № 8356, էջ 208ա—208բ:

50 Ղ. Ալիշան, Սխտան, էջ 105—106:

51 Ձեռ. № 8356, էջ 221բ:

52 Նույն տեղում, էջ 209ա—209բ:

դժվարացնում է պարզելու ընկած թերթերի կթի ոչ արժեքը, զոնե քանակը: Չեռնպահ ենք բնագրի միջից ընկած թերթերի քանակի մասին որևէ բան ասելուց, այդ թերթերը սակայն շատ արժեքավոր եղած պետք է լինեին, քանի որ ձեռագիրն ընդհատվում է «Վարքի» ամենահետաքրքրական մասերից մեկում: Վստահ կարելի է ասել, որ վերջից ընկած պետք է լինի մեկ թերթ, քանի որ «Վարքն» ավարտուն ձևով է ընդհատվում: Վերջից ընկած թերթի վրա սակայն կարող էր լինել հեղինակի հիշատակարանը, որի միջոցով գուցե և պարզվեր նրա ով լինելը և «Վարքի» գրության տարեթիվը:

Ինչպես ասացինք «Վարքի» ձեռագիր մի օրինակ էլ պահվում է Երուսաղեմի հայոց պատրիարքարանի մատենադարանում: Շնորհակալությամբ ստացանք այդ ձեռագրի մեզ հետաքրքրող էջերի միկրոպատճենը, պարզվեց սակայն, որ այն ավելի թերի է, քան մեր ձեռագիրը և ոչ մի արժեքավոր բնթերցում չի պարունակում:

* * *

Բնագիրը հրատարակության պատրաստելիս բաց են արված բոլոր կարգի հապավումները և պատվոգրերը: Ի նկատի ունենալով կետադրության անկանոնությունը, այն շտկել ենք ըստ ժամանակակից կետադրության կանոնների: Բաց թողնված բոլոր տառերը ավելացվել են ուղղագրի փակագծերի մեջ: Բացահայտ սխալները ուղղված են, սակայն տողատակում արված է ձեռագրում պահպանված ձևը: Որոշ ուղղագրական սխալներ դիտավորյալ թողնված են ի նկատի ունենալով, որ նրանք կրկնվում են նույն ձևով: Հետևողականության համար պահպանել ենք սահմանական, եղանակի անկատարի և թեական շաղկապների ընդունված ուղղագրությունը: Համեմատված և տողատակում ցույց են արված Աստվածաշնչից բերված նախադասությունները:

ՏՅՅՔ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐՈՒՅ ԵՒ ԵՐՁԱՆԻԿ ԵՒ ՏԻԵՂԵՐԱԼՈՅՍ ԲԱՔՈՒՆՈՅՆ
ԳԷՈՐԳԵԱՅ ԾՆԸՆԴԵԱՆՆ ԵՒ ՄՆԸՆԴԵԱՆՆ ԵՒ ԳԵՐԱՀՐԱՇ
ԿԱՏԱՐՄԱՆՆ ՅՈՒՆՎԱՐ Ի ԺԱ

Յաստուածային յանհասական խորան դուզնաքեալ նշուլի լուսոյ
ակամբ նաչել անհնար է. զի թէ ի զգալի արեգակն ոչ կարեն խաթաց-
եալքն աշար հաչել, և եթէ հաչին՝ ի սակաւ լուսոյն զրկին զոր ունին,
ասպա քանի մաքրութեան պէտք են յաստուած և յաստուածայինսն մեր-
ձիլ հոգւոյ ակամբ, զի մի՛ փոխանակ աւգտելոյ՝ դժնդակ հարումն առ-
ցին ի դէմսն և տազնապս: Ձի թէպէտ աներեկոյթքն աստուծոյ երեւել-
եալքս տեսանին, զրեալ է, այլ սակայն ի շար անձն բարի արուեստ շնորհք
սուրբ հոգւոյն և ոչ բնակէ*, և այս վկայեալ է, զի թէ փախչի սուրբ հո-
գին ի նենգութենէ**, ասէ բանն, և ի մարմին վա[յ]եցելոյն մեղաւր ոչ
հանդի կենդանականն հոգի***. զի ուր մեղք է՝ անդ մուտք է մահու և
հանգիստ զմեղս ծնողին, այսինքն սատանայի: Եւ մեղաւորին ասէ
աստուած՝ Մի՛ բնաւ զարդարութիւն իմ պատմել և մի՛ առնուլ զուխան

* Հմմ. Իմաստ. Ա. 4:

** Հմմ. Իմաստ. Ա. 5:

*** Հմմ. Իմաստ. Ա. 4:

սուրբ ի կերևուրաց կամակոր շրթունս քո դարձեալ՝ եթէ Երեսը տեառն մեղաւորին, որ շիցէ դարձեալ ի մեղացն, սատակիչ է: Եւ չէ ապա արէն մեռելոցն մեղաւր ճառել զայնմանէ, որ հոգեով և մարմնով կենդանիք են, զի զի՛նչ քաժին է լուսոյ բնդ խաւարի և կամ զի՛նչ մասն սիրելեացն աստուծոյ և ատելեաց նորին: Որովք մտաւք եղկելիս ես համարձակիմ ճառս ճշմարիտս նկարել զառնէն աստուծոյ՝ զսրբոյն Գէորգեայ, որոյ յիշատակն և հրեշտակաց ախորժելի է, զի հանդէտ նոցին և որպէս զնո-
 194բ սին քաղաքավարէր ի մարմնի, յորոյ անսա[յ]թաք||վարուցն սասանեցան մարմին եղեալքն, զի ամենայնիւ յինքն կրէր զհոգին սուրբ: Եւ մարգարէն ասէ՝ Մի մնասցէ հոգի իմ ի մարգիկդ յայդ*, վասն լինելոյ դոցա մարմին:

Հապա վասնզի երկիւղ սարսուալի պաշարէ յամենայն կողմանց զիմս անձն և զզոզումն ունի զոսկերս իմ, զի կապուտ և կոզոպուտ արար զիս հասարակաց թշնամին. և թէ զի՛նչ գործեցից՝ ո՛չ գիտեմ: Զի սկիզբն առնել ի շքնաղ և երկնահանգէտ վարս սրբոյն, որպէս հրաման ընկալայ, զարհուրիմ, մի գուցէ դատապարտեցայց, քանզի և արժան իսկ եմ: Եւ դարձեալ, անփոյթ առնել զարեգակնափայլ գնացից հանդիսի առն սքանչելուոյ երկնշիմ և զզոզանի հարեալ եմ, եթէ զժրարողին ի վարշամակ ծուլութեան զտէրունեանն դրամ առից զպատիժ եւ կամ զանհնազանդին հրամանաց ըստ Սողոմոնի ժառանգեմ զկորուստն: Աստանաւր ամայի մնացի և թափառական զազանի նմանեալ, որ և շեմ իսկ արժանի կո-
 195ա շիլ||մարդ, քանզի զոր առին՝ կորուսի և տուողին պարտական մնացի և զոր ի բնէ շէր իմ՝ ամբարեցի և ունիմ տալ համարս, թէ զո՞ր բնդ որոյ փոխեցի: Եւ այս ո՛չ վեր ի վերոյ կամ գործ առ գործով և կամ մտաց ինչ միայն խոտորումն և դոյզն ի շարն միտումն, այլ ի կատարեալ շարաթոյն վիշապէն կամակար, զոր ինչ ծնոյց ի մոլեկան միտս գործով, անյապաղ կատարումն մեծի և փոքու եղեալ պարտական մեղանաց: Նա և վասն այսր արժան է հայել յաստուծոյ մարդասիրութիւնն, որով և յուսադրիմս, որ և ի շարաց եղելոց բարիս արտաքս զիտէ բերել, որպէս Բաղաամաւ բզձնունդ իւր յայտնեաց և Կայիափաւ զշարշարելն և զմահն: Եւ զինչ այլ, քան զայս արժանի է սքանչից, որ և բնաւին յուրաստ կացելոցն մեծածիր շնորհս տայ: Բայց սոքա բնութեամբ մարդիկ և բանականք, այլ զինչ այս իսկ է զարմանք, զի բանիւ բերանոյ իշոյն, որ անբաժ էր ի բանական հոգեոյ, զբնարոյսն բնութեամբ զբանականն ուղէր զԲաղաամ:

195բ Եւ իմ զայս և զսոցին նմանսն ամեալ||զմտաւ, մոռացայ թէ զի՛նչ որ եմ և կամ ո՞ւր ձեռնարկեմ, զի թէ աստուած է, որ արդարացուցանէ, ապա <ո՞վ> զդարձեալսն առ նա դատապարտել ո՞վ կարէ, և ոչ զլրբութիւն այլ զհնազանդութիւն հրամայողին յուս բարձեալ յայս բերիմ, նաև սիրովն այրիմ իբր հրով, վասն որոյ հանդերձեալս եմ խաւսել, զի սէր հալածէ զերկիւղ և ծածկել զիտէ զչոլով յանցանս: Այլ թերևս ասի յոմանց, եթէ որովհետև այդպիսի ծանրաբեռն մեղաւր զառածեալ ես, ո՞վ դու և զի՛նչ քո և ճառ ի սրբոյդ, և թէ լրբութիւն չէ՞, որպէս ասեսդ, և կամ փառս վասն սրբոյն պատմաբանելոյ ի քեզ շորթեա: Ընդէ՞ր ոչ ետուր խոյս, զի

* Հմմտ. Սննդ. Զ. 3:

յուզղոց և ի պարկեշտից լինէր զբաւ այսպիսուոյ առնս պատմութեան: Եւ այս յաւէտ չիրաւի և ճշմարտութեան բան: Առ որս ասեմ հեղաբար, թէ և փախեալ յուով անգամ, այլ պատկանեցուցիչ դէմք խնդրողին գրաւեաց զիս և ոչ կարացի ճողոպրել: Որ և գտի ևս ի Մովսիսէ, սրբոյս աշակերտէ արարեալ սուղ ինչ գրուատ միայն՝ կարճ ի կարճոյ և ոչ յայտնիչ նորին:

196^ա հրաշիցն: Այլ որպէս ինձ թուի, զի յամենայնի մեծախորհուրդ էր սուրբս այս և սիրաւղ խղնարհութեան առաւել ևս, զի ոչ երբեք գնալ կամեցաւ ընդ մեծամեծս այլ զանյայտ լինելն սիրէր և զանպատիւ և զանփառունակ երեւելն, զի ո՛չ խնդրէր պաշտիլ և ոչ փոքունց ևս, այլ պաշտէր և ի ծառայութեան՝ ըստ իւրում տեսան, զանձն կացուցանէր: Այսր աղագաւ և յիմմէ յախնթոր և յանզարդ բանից, զոր ախորժէր կամելովն աստուծոյ, զոր սուրբս սիրէր, յաջողեցաւ շարագրիլ, որ վասն իւր ճառս: Սմին վասն ոչ յանդուգն և ի լիրբ բարուց, այլ երկիւղածաւրէն բուռն հարից, զի ոչ եթէ ոչ զիտեմ զանձին շափ և զմտաց խիղճ, որ խարեալ և խորովեալ եմ յերկուցս, այլ զաստուծոյ և եթ զմարդասիրութիւնն և զսրբոյս անոխակալութիւնն և զանարգամեծար բարսն նեցուկ և մական առի և բարեխաւս զնոյն ինքն ունելով առ աստուած, վասն որոյ բանս է, զի տացի մտացս իմաստ և լեզուիս բան և զըշիս յարմարութիւն: Այլ և կայ-

196^բ ծակն մարբողական, զի կիզեալ բոցով աչրեսցէ և յատակ և պարզ: Հանդերձ ուղղութեամբ և ի բանից հերձուածոց ի բաց ճողոպրեսցէ, զի մի, որ մեղաբս եմ վարակեալ, ի ծով փորձանաց հերձուածոյ ընկղմեալ լկեցայց, յորմէ մաղթեսցուք յաստուծոյ փրկութիւն յամենայն հաւատացելոց: Բայց ինձ բացէք զյսելիս և մտաց աշաւք հայեցարուք ի վարս սրբոյս, զի ի հարկէ հրամայողին ինձ սկսայց ի բանս, որ է այսպէս:

Յորժամ նուազեցաք մեղաւք և խրատու ի տեսանէ աստուծոյ, իրաւահարկ դատաստանաւ տարագրեցաք ի բուն Հայոց աշխարհէն և ընդ լծով մտաք տէրանց այլասեռից և անարիւնաց, պարսից ասեմ և մոզուց՝ մոլորելոցն զհետ Մահմետի, ի խնամոցն աստուծոյ նշոյլ յազատացն հայոցն փախստեայք եկեալ՝ ամբացան ի գաւառն կիլիկեցուց, և փորր մի ծաղկեալ ծառալեցաւ յետինս յայս և յերեկոյացեալ ժամանակս, և թագաւորք երեւցան հայոց ազգիս:

Արդ յաւուրս բարեպաշտին Հեթմոյ՝ երրորդ լեալ թագաւոր ի Կիլիկէ

197^ա և զե. (40) ամ թագաւորեաց՝. ի Ի. (20) ամի սորին թագաւորութեանն: Երեւցաւ ի գաւառն Տարսոն քաղաքի, յանառիկ դղեակն կամբրուն, այր մի բարենշան, լի յամենայն առաքինութեամբ, ոչ յազատաց կամ ի մեծամեծաց, այլ ի հասարակաց մարդկանէ, անուն նորա Առաքեալ՝ հանդերձ պարկեշտ ամուսնաւ, որում անուն էր Մըլքի, և որդուլք՝ ողջախոհ և սրբասէր և առ աղքատսն ողորմած և բահանայական հրամանի հնազանդ, և տեսանէր զորդիսն իւր ի զործ աշխարհիս՝ լի իմաստութեամբ, բայց զբահանայ կամ կրոնաւոր շոյր՝ տխրէր: Ապա մեծացանկութեամբ յուխտ մտեալ կնաւ իւրով, և մի անձն և մի սիրտ լեալ, հայցէին յաստուծոյ տալ նոցա զաւակ, որ շնորհիւ փայլեսցէ յեկեղեցի սուրբ, զի ընդ վայր համարիմք, ասէին, զմուտ մեր ի լուծ ամուսնութեան պտուղ աստուծոյ ոչ ունելով, զի ընծայեսցուք ըստ արժանւոյն, զի զոր ծնաբս յաշխարհի, ոչ որպէս սիրէ աստուած հոգէպէս վարին, այլ որպէս մարմինն խնդրեալ ախորժէ: Եւ պահաւր և արտասուաւք յերկա-

- 197բ բեցան ի սոյն խնդիր և ողորմութեամբ|| առ կարաւտեալս և հիւանդս: Յայնժամ անբուն ակն, որ տեսանէ զխոնարհս սրտիւ և զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ, լուա նոցա և յղացացաւ կինն և ծնաւ զմարտին, զյստակն և զատեցաւ զն հպարտութեան, որ է մայր ամենայն շարեաց: Եւ զարմանային տեսաւ զքն ընդ շնորհս տղայոյն, որ փայլէին ի նա, քանզի ծերութեան որդի էր, որպէս Իսահակ Աբրահամու: Եւ ի սնանկն նշոյլք անախտութեան երևէին, զի ոչ որպէս է սովորութիւն մանկանց ստնդիկցոց, զի յախուռն և տարածամ հարկանէին զլալոյ, այլ սա լոկիկ, մնշիկ, իբրև զգառնն և որպէս զձագս աղաւնոյ, զի հազիւ հազ զգործ ի բնական ձայնին լսողացն յայտնէր: Տի նա և ի զարգանալ ոչ ազահէր ի կերակուրս կամ ի զգեստս, որպէս ժամանակն ձեացուցանէ զտղայսն, այլ սակաւ պիտոյիւք շատանայր: Եւ եթէ ի հասակակ[ց]ացն հարստահարէր, շմեծարանէր, շտրտմէր, շմախայր, շնախանձէր և կամ ոխս պահէր,|| այլ ի նոյն տիս ախոյեան և բմբիշ մենամարտիկ ի կռիւ հանդիսի ընդ թշնամուցն կանգնէր և խոնարհութեանն զինու զամբարտաւանութեան հայրն ընդ ոտիւք ի ստաղին զգետնեալ՝ շնորհաբն աստուծոյ կործանէր: Այս առաջին հանդիսի մարտ սրբոյն Գէորգեայ ի տղայական խանձարրոցէն ի հիացումն տեսողացն երևէր: Իսկ իր[ք]և եղև ամաց հնգից, տան զնա յուսումն աստուածային գրոց յեղբայր երանուհի մարն իւրոյ, յընտիր ծառայն աստուծոյ, որ կրանաւորական և քահանայական պատուով փայլէր և տեղեակ էր գիտութեան և վարժ և կիրթ հին և նոր կտակարանաց, որում անուն Գրիգոր²: Եւ յուսանել մանկանն տեղեկանայր սուրբ հոգւովն և հասու լինէր շնորհացն և հնազանդութեան և բնաբոյս բարուցն ի բարին յառաջ ատելոյ և ինքն առ ինքն սքանչացեալ, փառս զնա տուողին աստուծոյ մատուցանէր և հոգարարձութեամբ ի հրահանգս վարժից կրթարանի յորդորական սիրով զնա յանձանձէր: Իսկ սուրբս, ոչ որպէս զմանուկն սանձակոտոր լինէր և կամ|| իբր ամենի յախուռն մտրակաց վարժողին այսր կամ անդր ի բարոյն բեցէր, այլ սիրալիր տենշմամբ և անխոնջ վաստակաւ զտիւն ողջոյն անսուաղ անցուցանէր և ընթերցմամբ յար և քննմամբ ստէպ և գրչութեան արուեստիւ զգիշերն տիւ առնէր, յերեկս յաւուրն սուղ ինչ ճաշակէր, քանզի կերակրէր զինքն բանինն աստուածոյ և զայն միայն տարփմամբ սիրոյ փափաքէր և զգեղեցիկ փարթամութիւնն ազահէր ողջախոհ իմն բերելով յինքն մոլութիւն, ոչ յերկիր և ոչ որ ինչ երկրի, որպէս զտղայ ժամանակաւ պատաղմամբ զհզերէր. այլ որպէս այր կատարեալ ի վայր զաշնն և ի վեր զմիտսն ամբառնայր: Ոչ զանդաղութեան քնոյ և կամ տղայարէն դատարկարանութեան պարապէր և կամ խաւսս կործանիչս լսողացն ի սուրբ բերանոյն վիժէր, այլ որ ինչ բարին, որպէս և յառաքելոյ խրատուն ուսանէր, զի խաւսակից էր նմա Մովսէս և յամենայն մարգարէքն և աւերինակ տայր, որոց և հովուէրն և զործով, քան թէ բանիւ, խրատէր զհա-
- 198ա պահէր,|| այլ ի նոյն տիս ախոյեան և բմբիշ մենամարտիկ ի կռիւ հանդիսի ընդ թշնամուցն կանգնէր և խոնարհութեանն զինու զամբարտաւանութեան հայրն ընդ ոտիւք ի ստաղին զգետնեալ՝ շնորհաբն աստուծոյ կործանէր: Այս առաջին հանդիսի մարտ սրբոյն Գէորգեայ ի տղայական խանձարրոցէն ի հիացումն տեսողացն երևէր: Իսկ իր[ք]և եղև ամաց հնգից, տան զնա յուսումն աստուածային գրոց յեղբայր երանուհի մարն իւրոյ, յընտիր ծառայն աստուծոյ, որ կրանաւորական և քահանայական պատուով փայլէր և տեղեակ էր գիտութեան և վարժ և կիրթ հին և նոր կտակարանաց, որում անուն Գրիգոր²: Եւ յուսանել մանկանն տեղեկանայր սուրբ հոգւովն և հասու լինէր շնորհացն և հնազանդութեան և բնաբոյս բարուցն ի բարին յառաջ ատելոյ և ինքն առ ինքն սքանչացեալ, փառս զնա տուողին աստուծոյ մատուցանէր և հոգարարձութեամբ ի հրահանգս վարժից կրթարանի յորդորական սիրով զնա յանձանձէր: Իսկ սուրբս, ոչ որպէս զմանուկն սանձակոտոր լինէր և կամ|| իբր ամենի յախուռն մտրակաց վարժողին այսր կամ անդր ի բարոյն բեցէր, այլ սիրալիր տենշմամբ և անխոնջ վաստակաւ զտիւն ողջոյն անսուաղ անցուցանէր և ընթերցմամբ յար և քննմամբ ստէպ և գրչութեան արուեստիւ զգիշերն տիւ առնէր, յերեկս յաւուրն սուղ ինչ ճաշակէր, քանզի կերակրէր զինքն բանինն աստուածոյ և զայն միայն տարփմամբ սիրոյ փափաքէր և զգեղեցիկ փարթամութիւնն ազահէր ողջախոհ իմն բերելով յինքն մոլութիւն, ոչ յերկիր և ոչ որ ինչ երկրի, որպէս զտղայ ժամանակաւ պատաղմամբ զհզերէր. այլ որպէս այր կատարեալ ի վայր զաշնն և ի վեր զմիտսն ամբառնայր: Ոչ զանդաղութեան քնոյ և կամ տղայարէն դատարկարանութեան պարապէր և կամ խաւսս կործանիչս լսողացն ի սուրբ բերանոյն վիժէր, այլ որ ինչ բարին, որպէս և յառաքելոյ խրատուն ուսանէր, զի խաւսակից էր նմա Մովսէս և յամենայն մարգարէքն և աւերինակ տայր, որոց և հովուէրն և զործով, քան թէ բանիւ, խրատէր զհա-
- 199ա տարանն առաքելոցն զնդիւք|| խաւսելն ընդ ոք շնորհս առաքելարար լսողացն բաշխէր:

Իբրև եղև սուրբս Ժ. (10) ամաց, աստուծոյ կամելովն դաստիարակն իւր և ըստ մարմնոյ բնոին, յընարութենէ սուրբ հոգւոյն և բազմաց վկայութեամբ եպիսկոպոս ձեռնադրի մեծաշուք ուխտին Սկեռացի, մերձ նախասացեալ զղեկին կամբրունի, որ աստուածային շնորհիւն զանձն աւերինակ տայր, որոց և հովուէրն և զործով, քան թէ բանիւ, խրատէր զհա-

ւատացեալ իւր հաւան և ի փառս աստուծոյ տուողին ուղղէր զնոսա՞: Յայնժամ պատահեալ զարդարեալն ուղղութեամբ բարունին Մխիթար, որ ի նոյն վանսն պանդխտէր և երևելի էր գործով և բանիւ՞, և հմուտ արտաքին փիլիսոփայիցն անաւոր և նրբանեմ ճառից և լուսաւոր յաստուծոյ մարգարէից և առաքելոցն հրահանգից և լուծմանց, քաջաբան և նըրբախաւս և ուղիղ բանիւ կործանիչ հերետիկոսաց: Արդ զսուրբս զայս և զտղաս տիաւք զերանելիս Գէորգ, որ կատարելոցն բաղձալի էր, յանձնէ 199ր կախակոպոս Գրիգոր ի կրթարանն այսմ ուարտոյ, զոր յիշեաց բանս: Որոյ տեսեալ զմանուկն, և զի նմա փայլեալ կայծակն շնորհին և մարգարէական ոգով խաւսի, վասն նորին և առէ. Մանուկս այս լինելով լինի և զաւրանալով զաւրանայ, որպէս զՍամուէլ ի հնումն և իբր զԴանիէլ ի մէջ գերութեանն և Եղիայի նման յաղագս աստուծոյ վաճի նախանձու և յառաջագիմութիւն սորա յոլովից յայտնի ի մէջ եկեղեցւոյ:

Իսկ սուրբս զայս և որ սոցին նման ի վարժապետէն լսելով ևս և յայլոց ոմանց, ո՛չ փրանայր որպէս զմանուկ և կամ ալիք ամպրոպաց և կործանիչ փառասիրութեամբ ամբոխէր զինքն, այլ որպէս զկարծ ի մէջ ծովու անգծելի վէմ ցրուէր զսնապարծութեան ախտս և ևս բնդ խոնարհս զիջանէր. և որչափ զիտութեամբն մեծանայր՝ խրատուն Սողոմոնի հաւանէր, և ի շափու զանձն պահէր, և խոնարհութեան վահանաւն ի նենգաձիբ և կիզակայծակն նետից կորովակի աղեղան հպարտին զինքն ամփոփէր, զսրբութիւն սիրէր, զպարկեշտութիւն ողջունէր և ի 200ա պաճուճանաց զարհուրէր և ի շատխաւսութենէ՝ յորմէ մեղք ծնանիլ դիտէ՝ հ[րա]ծարէր և ի դատարկ և վայրապար գործոց զինքն ծածկէր: Եւ որպէս Երեմիաս, միայն աստուծոյ և աստուածայնոցն խոհեմարար զանձն տնարիներ, բանին առ բանին տուիչն ամփոփէր և ցասմնականաւն զառ ի բարձանց շնորհին ամբարսն պահէր և ցանկութեամբն վառ ի վառ, իբր հրով սիրոյն շաղկապաւ համոզէր, ուր և արդարակորով զանձն սիրալիր առաջի աստուծոյ զինքն պսակէր: Զաշխարհ, և որ ինչ յաշխարհի՞ առէր և իբր ի թշնամւոյ՝ յետս վաղիւք խուսափէր, և յաղագս այսր ամենայն ումեք ահարկու և պատկառելի երևէր և մանաւանդ ծուլիցն ի գործսն տեսնն, բայց սրբոցն և արւարար մրցելոցն՝ սիրելի և արինակ բարի, և առ տէր ճանապարհին ուղղիչ և յայտնի՛ւ անուն:

Ապա ազգմամբ սուրբ հոգւոյն ձեռնադրի սարկաւազ, սպաս տանելով այնմ, որ ևս զինքն ծնողացն զնա, և աստուածավայելուչ կարգաւ և 200բ առաքինական շրով զարծար՝ ձեռնալն ի նա շնորհ ճառագայթէր յիրս և ի բանս: Սիրաւզ աղաւթից և խոնարհութեանց, և հսկմամբ և արտասուաւք զբանական երկիր մտացն ոռոզէր, և տեղի բանին աստուծոյ սերմանցն յղկեալ պատրաստէր, և արգասիս յոլովս ի տուն աստուծոյ ամբարէր: Եւ մինչ յառոյզ յայս հասակ աստեացս էր՝ բոլորապատուք բնծայ աստուծոյ նուիրէր: Եւ էր ամաց ութուասանց իբր յայս աստիճան հասանէր: Եւ վասն զի զկախակոպոսութեան աթոռն քեռին իւր ունէր, ոչ վասն այսր յումեքէ պատիւ պահանջէր և կամ, որպէս սովոր է սատանայ, ի արտընչելն այլոց բանս ինչ առ քեռին ածէր և կամ սաստիւ ումեք հրամայէր, այլ աւտար յայսց ամենայնէ երևէր և զփոշթ անձին յայն ունէր՝ շլինել ումեք խազմի և կապի պատճառ զոր առէր: Եւ յայս հանդէս, յութուտասն ամ սրբոյս ի ստաղին կալով զԲելիար բնկճէր և ամբարձմամբ

201^ա ձեռին և սրբութեամբ սրտին զԱմաղէկ պարտէր և զգայունքն իւր ար-
թուն և զուարթուն||հանգիստագրին առաջի կացուցանէր: Մաշէր, գերէր և
յաւարի առեալ կապուտ և կողոպուտ ի հիմանց զիշխանն աշխարհիս
քակտէր և ամենայն ուստեք առաքինական ճոխութեամբն աճէր և զա-
րութենէ ի զարութիւն գնալովն՝ զաստուած փառաւորէր: Եւ յայսմ վայրի
կատարումն Եհաս եպիսկոպոս[ն], որ քեռի էր սրբոյս:

Յայնժամ տեղի գտեալ հին մախացաւոն՝ հայրն շարեաց, մարդա-
նպանն ի սկզբանէ, և զքէն վրիժուցն առնուլ կամեցաւ, զոր ի տղայական
հասակէն և անոր շարաշար հարեալ եղև ի նմանէ, զի ո՛չ ի խորհուրդ
կամ ի բան, նաև ո՛չ յիրս գործառնութեան կարաց զխայթս՝ խառնել
զիրոցն դառնութեան, այլ յամենայնի բարձր և լուսաւոր վառմամբ
հրոյն երկնաւորի, որ յոգին սուրբ հանգչէր, ճառագայթիւքն հալածական
լինէր: Յայլ իմն ապա ի դէմս փոխեաց զպատերազմ: Չարախաւսս ոմանց
յարոյց առ թագաւորն, որպէս թէ զոսկին և զգանձս եպիսկոպոսին նա-
201^բ ամբարեալ ունի, և մատնեաց իշխանու||թեանց և դառն դատողաց, որք
յանխնայ, առաւել բան զկուսպաշտան դժնեայ և անազորո[յ]ն բարուր
տանջեցին զմարմին սրբոյն, այրեցին, խորովեցին, ձիւթով և ճարպով և
ծծմ[բ]ով հուր բորբոքեալ ի լանջսն և յորովայն և կիր խառնեալ ի ջուր,
և երբեմն ընդ քացախ արկանէին ի բերան սրբոյն՝ յլլով և յորդ, մինչ
ուռնոյր սաստկապէս և աղիքն այրման շարակսկիծ դառնութեանցն ո՛չ
կարէին տանել, այլ ի ներքոյ հոլովեալ արտաքս ժայտքէին: Եւ զի սոս-
կալի է ինձ ասելս, և զողամ յիշատակաւս միայն, զի հուրն այլ մերե-
նայիւքն այրէր արտաքոյ և ջուրն շարահնար արվեստիւքն կրճատէր զներ-
քոյսն: Եւ անողորմ և երկար տանջեալ զանբիծն և զանպարտն, իրրև
զանմիս և զանարիւն, յա[ն]խնայ դատեցան: Եւ յայսմ ամենի ոչ կոփնչ
և կամ կիճ, կամ բամբանս ել ի բերանոյ սրբոյս, այլ նման տեառն, իրր
դառն անմեղ ի սպանդ կայր, և իրրև որոջ առաջի կտրչի՝ անմոռնչ, և
202^ա այնպէս ոչ բանայր զ||բերան: Եւ առ այս ի մարմին եղելոցս ով իցէ բա-
ւական տոկալ և կամ տեւել սխրացուցիչ շարեացս, ևթէ ո՛չ հոգի տեառն
իցէ միացեալ ի մարմին, որ բանսարկուին առարկու եկաց և ամենայն
մասամբ յաղթեաց և տուիչ շնորհին զաստուած տկար և մսամած և ոս-
կրուտ թանձրութեամբս փառաւորեաց: Զի ի բանտ և ի կապանս մաշեցին
զերանելին զայն մարմին, և զհոգին՝ որպէս և էրն սուրբ ևս բան զևս մա-
քուր և յստակ տեսանէին, զի որպէս ոսկի զուտ ի քրայլ փորձանացն և
ի շար դատմանցն զնշոյլսն առաւել նպայժառութեամբ ցուցանէր: Իսկ
սուրբն ոչ տրտմէր, այլ ցնծայր և զոհանալով զաստուած արհնէր, և
տանջողացն և որոց պատճառք եղին՝ թողութիւն յաստուծոյ հայցէր, և
զսիրտն սատանայի սայրասուր սլաքաւ խոցէր, և զտեսաւոզսն ի համբե-
րութեան յոյսն հրահանգաւք մարմնոյն կրթէր: Եւ սատանայ, որ ախո-
յեան սրբոյն կանգնեցաւ, մեծաւ ամաթով պաշարեալ և յապուշ ի մտացն
202^բ կացեալ, վայ ի վերայ վայի ճշէր||և եղուկ ասելով փախչէր, և թէ զինչ
լինէր եղկելին՝ ոչ զիտէր: Ասէ՛ Այս բանիցս անգամ շատ ծախեցի զհրա-
լից նետս կորովածիզ իմոյ ազեղան և ոչ ազեցին սրբոյս այսմիկ արթ-
նութեան, այլ յիտս դարձան իրր զփտեալ զաւաղան: Եւ լցաւ տմարզեացն

* Ձեռ. գիրխայթս:

կամք շարութեան տանջելովն զսուրբն անխափան, արձակեցին զբարձրացեալն ի պատրանացն յայն դիւական: Եւ որպէս ասի, բան ելից ի մարմնի զպակասութիւն Քրիստոսի շարշարանացն լրման: Եւ կատարեաց զասպարէզ ընդ հոգւոյն կրից և մարմնոյն ճնշմամբ հցոյց պսակ ցնծութեան:

Յայնժամ եղ ի մտի հեռանալ յիւրն գաւառէ վասն ուսման, որպէս հնումն Աբրահամ՝ վասն խոստացեալ երկրին ժառանգութեան: Գնաց յԱրևելա՝ առ երշանիկ բարունին Վարդան և աշխատասիրարար ելից զթերին իւրում գիտութեան: Եւ կատարեալ ի սուղ ժամանակս եհաս իմաստից սուրբ զրոց հնոց և նորոց մեկնութեան և զքահանայականն էառ
203ա պատիւ՝ ճոխութեան, այլ և արտաքնոցն, որք են ճեմական՝ Արիստոտէլի, Պիթագորեանց և Պլատոնեան և որք նոցունց գտան միաբան:

Զամենայն պիտանի ծաղիկս պտղովքն հանդերձ ամբարեալ դարձաւ ի բնիկ աշխարհն իւր, և զհայրն եղիտ վախճանեալ, և զմայրն ծերացեալ, և զեղբայրն տէր տղայոցն եղեալ: Եկն յԱրևելից ոչ զարեւն զգալի և զլուսին փոփոխական ընդ իւր բերելով և կամ զաստեղսն, որ են ցիր ու ցան, այլ զանշէջ ճառագայթ]ս արեգականն արգարութեան արփիափայլ և իմանալի ժագմանն, զոր հանգոյց յոգին մաքրական, որ յառաջ քան զարե է անուն նորա: Եկն յԱրևելից ոչ դատարկաձեռն, այլ երևելի պատարագ ընծայից ունելով, ճոխ և ճեմ գիտութեամբ չինքն ամբարեալ՝ զակն անգին և զմարգարիտն պատուական, և որոց պէտք էին անխնայ բաշխէր անխափան: Եկն յարևելից, ոչ սոսկ անձն և ան-
203բ գրաւական, այլ երեք նշան ի դրախտէն փափկութեան, զկենաց պր]տուղըն, որ մարդկան բնութեանս տուան: Եկն յԱրևելից ո՛չ վասն մարմնոյ ինչ հարստութեան, քանզի ժողովեաց զանձս արքայական՝ զմարգարէիցն ասեմ բան, զառաքելոցն պայման և զաւետարանին հրաման, լի և ամենալիր փարթամութեան: Եկն յԱրևելից՝ երեք ոսկի և խունկ և զմուռ, որ պիտանիք են տեառն թաղման՝ հանճարակորով և առատաձեռն իմաստիք բաշխէր բատ պիտանութեան, զոսկին հաւատոյ տայ մեզ գրաւական՝ ի պատիւ ընծայել միաստուածութեան, զխունկն քատակեալ առաքինի գործոց սրբութեան և հոգւոց յստակ սիրոյն մաքրութեան՝ ուղերձել սուրբ հոգւոյն մեզ անմահութեան, և զմուռն՝ մեռանել մարմնով մեղաց ցանկութեան վասն այնմ, որ մեռան ընդ մեր փրկութեան: Զսոսա զերեսեան, որ են հարազատք, ի պիտառութեան տալ հրամայէ սուրբս միութեան երից և անշփոթն յստակութեան: Եւ զաստուածային բանն ի
204ա իր արկեալ, որում և որոց պատահէր՝ անյապաղ՝ զբանն խաւէր: Եւ բանք բերանոյ նորա աստուածային աղիւն համեմեալ էր, որպէս և ասէ իսկ՝ Դուք էք աղ երկրի: Զառողջսն պնդէր և զնեխեալսն մեղաւք կսկծելի ազդողութեամբն բուժէր, և լուսով բանին, իբր խթանաւ, զազտամղտեալ միտան լուսաւորէր, որպէս ասէ՝ Դուք էք լոյս աշխարհի: Եւ որք ի խաւարի տգիտութեան էին՝ ընդարձակ և պարզ բանիւ զխորս գիտութեան իմաստիցն աստուծոյ յայտնէր: Եւ որպէս շահ լուսակիր և բազմաճառագայթ արեգակն՝ յամենայնի ամենայն լինէր և զիւրաքանչիւր կարաւտութիւնս ի ժամու և ի տարաժամու լնոյր և փրկեալս աստուծոյ ուղերձէր: Եւ ամենայնիւ ամենայն ուրեք մեծախորհուրդ երևէր, և անյագ ի տեսողացն

լինէր, և լոյս գիտութեան աննախանձ լսողացն սփռէր, և վարձս աշխատանացն դանձինն փրկեալ հաւարէր: Զի միանձնութիւն սիրէր, զլուսթիւն ողջագորէր, թեա աղանուոյ խնորէր և յանապատ բնակել ախոր-
 204բ ժէր: Զաւձն կոխէր և զյոզնագլուխս լիշապն ջախջախէր և նախքան զուսուցանելն ումեք գործով զնոյն կատարէր: Զխորհուրդսն ամփոփէր, զսիրտն մարբէր, տաճար և սեղան աստուծոյ զինքն յարինէր և սեպհական հացին, որ կեանս տայ աշխարհի, սիրով նմին պատահէր: Որոց ի նա դիմէին ի գանձուցն աստուծոյ առատապէս բաշխէր: Մեծատանցն ասէր, եթէ՛ Լերուք աղքատասէր, և աղքատացն համբերել յուսով թելադրէր: Որրոց հայր լինէր և քաղցելոցն կերակուր բարի պատրաստէր, որք սրբասէրք էին ի նոյն յորդորէր, և անկելոցն յանցանաւք նեցուկ և գաւազան լինելովն կանգնէր: Զապաշխարաւզսն յուսով խնդալ հրամայէր և ուրացողացն դառնալ առ աստուած մաղթէր: Եւ զի ահարկու էին երեսք սրբոյն և սարսափելի տեսիլ քաղցր ոգւոյն, վասն զի անաշառ և անկաշառ էին բանք ուղիղ բերանոյն, անձն դիմաւոր, տեսիլն շնո[ր]հաւոր, բանն շափաւոր, զարուսթիւնն երկնաւոր, հասակն զարմանաւոր,
 205ա լեզուն ճա[ն]հաւոր, միտքն լուսաւոր, զի սակաւ լսէր և շատ իմանայր: Նոյնպէս սուղ ինչ խաւէր և յոլով լոյս փայլատակէր: Եւ զի շէր հնար ճրագի բնդ մահճաւք և կամ քաղաքի բնդ լերամբ ծածկիլ, յայտնի եղև մեծամեծաց և փոքունց, հայրապետին և եպիսկոպոսացն, թագաւորին և իշխանացն: Եւ ամենեքեան, իբր ճշմարիտ և հարկաւոր կերակուր ի բերան ունէին զսուրբս և ըզձային բանից բերանոյ նորա: Քանզի էր որպէս զքաղաք մի մեծ և լի ամենայն բարութեամբ և բաշխէր անխոնջ մեծի և տնանկի, իւրաքանչիւր ըստ իւրում պիտոյից:

Յայնժամ մայր սրբոյն փոխէր յաստեացս՝ զսահման պարտուցն վճարելով⁵, և սուրբս յորդառատ բանիւ և մխիթարական իմաստութեամբ զար թաղման մարն պատուէր և արձան պայծառ, զոր գործեաց առ մայրն՝ տեսողացն ցուցանէր և անտխուր ցնծալից և զուարթ, քան զայլ աւուրսն երեւէր և զհայեցաւզսն բնդ նա հիացուցանէր: Եւ զոր բանիւք
 205բ քարոզէր՝ ոչ ցտեղ և ոչ զերեսս արիւնընուշտ առնել||և հեր հատանել և կամ յանյուսութեան խորսն բնկղմել՝ զայն գործելով յայտնէր, յորժամ զուարթ և բերկրեալ դիմաւք զմայ[ր]ն ի ծոց հողոյ երկրի ծածկել հրամայէր:

Եկն եհասաւ ար, յորում կատարելարար յայտնեցաւ խոնարհութիւն սրբոյս, քանզի հայրապետն Հայոց փոխեցաւ մահուամբ առ Քրիստոս և թագաւորն՝ իշխանաւքն և եպիսկոպոսաւք, նաև ուամիկքն՝ կանամբք և մանկաւաւք զսուրբս վերաձայնէին արժանի լինել աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի: Զոր նախածան գիտութեամբ իմացեալ սուրբս, այլակերպեաց զինքն և յանկարծելի ուրեք թաքեաւ: Յետ բազում խնդիր առնելոյն ի յոլով աւուրս յոչ գտանելն, ամենայն անձն ի տրտմութիւն սգոյ խոնարհեցաւ և վասն մեղաց աշխարհիս և ազգիս ասեն՝ Ո՛չ եղաք արժան այնպիսի սուրբ և անակնառու ունել հայրապետ: Բայց ըստ սահմանելոյն և անեղրական աստուծոյ գիտութեան խորին խարհրդոց եղին հայրապետ, զոր ըստ ժամանակին ետ աստուած⁶: Եւ ապա սուրբս յայտ-
 206ա նեաց զինքն: Եւ բնծայեալն արժանի աշտի||ճանի և աթոռոյ հայրապետութեան, առաքեաց և կոշեաց զսուրբս առ ինքն և նա հնազանդութեամբ

զնաց: Եւ յաւուր ձեռնագրութեան հայրապետին հանդիսաւոր և աստուած-
իմաստ բանիւ և ըստ իրին խարհրդոյն պատուեաց զաւրն: Եւ հայրա-
պետն տայր նմա ձիրս առատս և նա ոչ առ: Յայնժամ զգեստս, զոր ար-
ժան էր առնուլն, ետ նմա և ետ յուով հարկ առնելոյն և աղաշանաւք
հրամայէր առաջի իւր զգենուլ, և սուրբս հակառակէր: Եւ երկարեալ հայ-
րապետն զաղաշանսն զգեցոյց նմա, և նա այնմ աւուր միայն զգեցաւ և
ի մեւա արն ետ զգեստն որոց և պատահեաց և ինքն զխաղաղական կեանս
ողջունէր և անպաճոյճ և պատշաճ զգեստուք զմարմին ծածկէր, որպէս
և կրանաւորաց վայել էր:

- Յայնժամ եկին և ժողովեցան որք ծանաւթք էին բանի և աղաշէին,
զի զսուրբ և զաստուածային իմաստս ծաւալեսցէ ուսումնասիրաց և զիրս
ի ձեռս առեալ զլուծումն յայտնութեամբ խնդրեին: Տի նա, քանզի սիրէր
206բ սուրբս յանքոյթ տեղիս լուծեամբ լինել և անխռով յամբոխից մնալ
ընդ զազանս ի փապարս լերանց բնակէր և սովով և անպաճոյճ կերա-
կրաւք ճնշէր զինքն, և ի մարմնի իրրե զանմարմին երեւէր, և ամենայնիւ
զինքն նուաղեցուցանէր: Իսկ որք իմաստիցն էին յուզախնդիրք ընդ
նմա բնակել, ի սորս և ի մացառս անտառաց ո՛չ կարէին ժուծեալ, քանզի
բնակէր անյայտեալ զինքն և յորժամ ծանաւթանային սահմանակիցքն՝ և
յայնմանէ փախչէր: Զի ոչ ումեք ծանրանայր, այլ միշտ զըշութեան արու-
եստիւ զմարմնոյ պէտսն պատրաստէր և զեկեալսն առ նա անտի զհար-
կաւորսն ընձեռէր: Ոչ տուն ունէր և ոչ դադարք, այլ նմանեալ տեառն,
զի ոչ ունէր տեղի, ուր զիցէ զգլուխ: Զի վերինն խնդրէր, և ի մայրն
ամենեցուն հայէր, անդ խորհէր և զամենայն ցանկութիւն մտաց և մարմ-
նոյ ի նա վառէր, և ուր Քրիստոս նստի ընդ աջմէ աստուծոյ՝ յայն սիրով
բորբորէր: Եւ ի բազում աւուրս այսպիսի պանդխտութեամբ աշխարհի
շրջէր, կարաւտեալ, նեղեալ և շարշարեալ և շէր ինչ փոյթ նմա վասն
207ա մարմնոյ և մարմնականաց, այլ ի տէր ընկենոյթ զհոգս, և նա կերակրէր
զնա ընդ բանին աստուծոյ և մարմնական պիտոյիւքն: Զի միշտ արթուն
լինէր և գանձն, զոր առ յաւանդ աճեցուցանէր և ի նենգաւոր գողոցն
պահէր և տեառն գալոյն սպասէր, զկուսութեան պայծառութիւնն անաղտ
պահէր և զճրագ ողորմութեանն վառէր, ի քուն դանդաղութեան շնորհէր
և հանդիստ մարմնոյն ըստ Դաւթեայ ո՛չ պատրաստէր, այլ ի խաշ կար-
եաւք մարմնոյ և ցանկութեամբք աշխարհիս ելանէր և զանդամս եր-
կրաւորս սպանանէր՝ ըստ բանի առաքելոյն, զոր ասէր և մեղաց զթագա-
ւորութեան ի մահկանացու յայս մարմին ոչ ներէր, և մարմնոյ ցանկու-
թեան խնամ ոչ տանէր, որ հակառակ հոգւոյն զինել ձեռնարկէր, այլ
տայր բնականին, զի միշտ զառ աստուած խորհելն մտածէր: Եւ ցասմանն
արւութեամբ կռիւ ընդ աւտարաց և պահ տէրունեացն ունել հրամայէր
և ցանկականին հուր սիրոյ շերմաշերմ արծարծմամբ բանին և ցասմանն
չեռեալ առփէր, յորս արդարութիւնն և հաւասարակշիռ և թափանցանց
207բ փայլէր: Եւ զհայր ի խորհուրդն և զորդի յարութիւնն և զհոգին սուրբ
յողջախոհութիւնն արդարութեամբ պարփակէր: Զմարմին տաճար, զսիր-
տըն սեղան և զխոնարհութիւնն պատարագ հանդերձ արհնութեամբ աս-
տուծոյ նուիրէր: Զսուրբ հոգին հաշտ, զմիաժին զթած, զհայր նախա-
խնամաւղ չինքն հանգուցանէր: Ընդ սերո[վ]քէսն նուագէր և ընդ քե-
րովքէս փառս աստուծոյ երգէր և ամենայնիւ յամենայն շարժմունս հոգ-

ւոյ և մտաց, մարմնոյ և շնչոյ և նոցին զգայութեա[ն]ցն աստուծոյ փա-
ռացն պատճառք լինէր: Եւ իբրև իմաստուն և հաւատարիմ տնտես զգանձն
արքունի անդժրելի պահէր և ի կշիռս շափոյ ըստ պիտոյիցն մասնաւորէր:
Եւ մինչ յայսպիսի ճգնութիւնս սքանչատեսիլ հանդիսիւ յերկարէր, ամե-
նեին նուազեաց զմարմին և զախտս* բուժեաց որ ի նմանէն ծնանին ի
մարմնի, երևէր անմարմին մեռեալ աշխարհի և կենդանի աստուծոյ,
որպէս եցոյց, որ նովան խաւէր մեզ քարոզ բանին: Զի էր յաշխարհի
208ա իբր շնաշխարհիկ, մաքուր, սուրբ և երկնային, զի շափ եղ անձին||աւե-
լորդաւքն շպարարել զմարմին և սաստէր վայելչականացն, զի մի առ
նա մերձեցին, այլ ի կէտ կշռոյ և հարկաւորացն առնէր նուազութիւն,
զի որ բանին աստուծոյ կեայր, մարմնականքս յետին և շար թուէին,
զի ընդ քնոյ մարտնչէր, ընդ պայծառ զգեստուց ոգորէր, ի շատ խաւելոյ
խուսափէր, զմարգարէսն սիրէր, զառաքեալսն պատուէր, զաւետարանն
յոգին տրամադրէր, ընդ սոսա խաւէր, ի սոցանէ լսէր և զհրամայեալսն
գործով կատարէր: Սուրբ հարցն հաւան, վարդապետացն հլու, ուղղա-
փառացն հաղորդ, շարափառացն մենամարտիկ ախոյեան և ընդ Գաւթայ
պարսաքարաւ յանճոռնին Գողիադ ի բլուր մսեղէն, այսինքն՝ ի մարմ-
նասէրսն և յաստուածամարտ հերետիկոսսն:

Այլ և ճոռոմ և ճոխ երևեցոյց յեկեղեցի սուրբ և յստակ տեսութիւնս
լի իմաստութեամբ, զի ի բոլոր աստուածաշունչ գիրս կարգեաց նախա-
դրութիւնս և ցանգս գլխաւք յարինեալ և զոր յառաջին սրբոցն անփոյթ
208բ էր լեալ, զայն սմա պահեաց||աստուած, որ յետինս ժամանակի եղև
ծնու[ն]դ, և գեղազարդ շքով նկարեալ, զոր տեսողացն և վայելողացն
յայտնի է: Նաև ճառս ներբողականս յաստուածաբան աւետարանին Յո-
հանէս և երգս գանձուց հրաշալի քերիւք շարադրեալս և համառատս
մարգարէին Եսայայ և առաքելոցն պրակաց:

Արդ, որպէս ասացի, սաստիկ ճգնութեամբն նուաճեաց զմեծ գա-
զանն որ է մարմինն. և զբազում գլուխս նորա կտրեաց, որ են ցանկու-
թիւնք նորա, և ամենեին յանախտութիւն եհաս աշխարհի մեռեալ, ընդ
Քրիստոսի խաչեալ և հաւր սուրբ հոգւոյն շնորհի առատապէս արժանի
լեալ: Այնուհետև առ շնորհս մարգարէական, զի զհանդերձեալսն հոգ-
ւովն ցուցանէր, որ կատարմամբն առյապազն ստուգէր:

Եկին դարձեալ և ժողովեցան առ նա բանասէրք և հարկ արարին
զտեղի առնուլ և բաւական համարել զայսր և անդր պանդխտանալն: Այլ
209ա և վասն սաստիկ սիրոյն որ առ նա յանդգնեցան||իբր դարձաթոյ տեառն
թագուցիչս երկեցուցանել և թէ՛ դատախազք լինիմք առաջի տեառն եթէ
ոչ հաւանիս աղաշանացս: Յայնժամ որ առաքելաբար սիրէր և հաւասա-
րապէս խնամէր, ցաւակցեալ նոցա՝ խոնարհի յաղաշանսն և գտանէ տե-
ղի մի անվայելուչ՝ ծմակային, անշուր, սին և սպառ յամենայն բարեաց:
Նեղ արգելանոց անձին արարեալ, և ասաց այնպէս լինել և նոցա, որ
թէպէտ և դառն էր վայրն և աւտար զկենդանիս կերակրելոյ, սակայն
վասն բանին բաղձման, որ բխէր ի սրտէն մաքրութեան, թէ և մեռանիմք,
ասեն, յայս աւոյս դառնութեան, երանի է մեզ, զի զաստուածատիպն
լսեմք զբան քաղցր, յստակ և ուրախական:

* Զեռադրում՝ «զախտնս»:

Եւ յոլով ամս դադարեաց անդ և շատ անձինս կատարեաց գիտութեան իմաստիւքն, յորոց մի էր Մովսէս, որ խաւսեցաւ վասն սրբոյս դրուատ ցնծութեան: Զի էին բանք սրբոյն նման ոսկւոյն, զոր Եսայի անհուր կոչէ, և լեզուն հրեղէն, և ի քերս բանից և բառից և գծից՝ իբր անմարին: Մտառու և արդիւնաբան, ցնծացուցիչ և զուարճական, զի կարճ և հարթ խաւսիւք յոլով իմաստս յինքն ամբարէր: Ընդ Հոմերոսի և ընդ նորին նմանեացն համեմատեալ՝ զսրբոյն բանն առաւել զարեղ երևէր, զի նոցայն արտաքոյ միայն ունէին զշուք հանդիսին, զի ծածկիլ ի յոքունց մարթին. իսկ սորայս՝ հոգևոր և աստուածային, բարձր քան զերկին և զպայծառ քան զարփին վերին, յորմէ վայելաւորն բերկրեալ խնդային և ստուգապէս աստուծոյ բերան և բան սուրբ հոգւոյն կոչէին:

Յիշեմ այժմ զնորայն, որ և առ խակարարոյսն ունէր հեզութիւն, և զոր յազգմանէ շարին ի միմեանց խռովէին, սիրով շաղկապէր և խ[ր]ատով համոզէր և յընդունայն յուզմանց անվրդով զնոսա պահէր: Եւ եթէ յանդու[գ]քն անդ որ մի երևէր, յինքն առեալ զցաւսն փախստական յայնմանէ լինէր, և թէ հուր բորբոքեալ էին՝ շիջանէին, և թէ ծով ալիաբ դիզեալ՝ հանդարտէր, և թէ լեառն բքացեալ՝ փութով սուզանէր, զի յոր-
 210^ա ժամ խաւսէր՝ որպէս քառասուր սուսեր՝ ի շորս կողմն բաժանէր, զբարիսն յորդորէր, զշարսն ազդոյ կսկծմամբն ապաքինէր, և նախախնամ ամենեցուն զինքն ցուցանէր, և անոխակալ առ յանցաւորսն յայտնի փայլէր: Ապաշխարութեան մայր, մեղաց սպանիչ, անյուսից ամուր ապաւէն, ախտից բազմաց բժիշկ, ամենայն անձին կարեկից, հոգւոյ և մարմնոյ վիրաց դեղ և սպեղանիք: Եւ ճոխ էր եկեղեցի, որ ունէր զնա պսակ և փեսայ և զարագուիս և կառավար, և երկնաշու ուղղոյն նուաստի, յոր հայր փառաւորէր, որդի բերկրէր, և սուրբ հոգին որպէս յաշխարհարարութեանն բարեբանէր: Սա էր՝ յորոյ զործոցն տեսութեանց և վարուցն պարկեշտութեանց երրեակ անձն մի աստուած փառաւորէր: Սա էր, որ ի ցոյց մարդկան ոչինչ խորհէր կամ զործէր: Սա էր, որ իբր լոյս, յաշտանակ և քաղաք ի լերին՝ զիրաքանչիւր պիտոյսն բաշխէր: Սա էր ազաւնին, որոյ թեքն արծաթապատ ի բանից տեառն, ընտիր և թիկնամէջն ի
 210^բ գոյն ոսկւոյ՝ սուրբ հոգւոյն շնորհիւ ի վեր յանա պատն երկնից թռչէր: Սա էր տատրակն ողջախոհ, զոր աւձն յոքնաթիւնք բազմասուր շարին ընթացիւք ըմբռնել ոչ կարէր: Սա էր ճշմարիտ խորամանկն, զոր զազանն բազմաճիրան զգլուխն, որ է հաւատոյն բան, վասն մարմնաւոր իրաց յափշտակել ոչ զարէր: Սա էր, որոյ բանքն որպէս զարծաթ տեառն պարզ յերկրէ, յստակ և սուրբ, զոր եւթնադաժան կենցաղոյս զնացք ժանտիցն աղտեղել ոչ կարէր: Եւ զի՞նչ սուրբ յերկրի, զոր շէր սա, և ոչինչ: Եւ զի՞նչ բարձր յերկնիս, յոր շհասանէր սա: Զի թէ զարեզակն ասեմ, սա պայծառ և լուսաւոր էր քան զնա. զի զնա զիշեր փոխանակէ, իսկ իմաստութեան ոչ յաղթէ շարութիւն, որպէս Սողոմոն վկայէ: Եւ եթէ զլուսին, որ փոփոխմամբ երևի ծառայական և շարութեան ապացոյց տայ մեղ և նշան, սորայս ազնիւ են զործք յայտնութեան. զի նա ժամանակեան և չէ մնացական, բայց սորայս անմահ և տէրունական: Ի սորա աւուրս՝ եկեղեցի երկին էր, և սա՝ արեզակն, և բանք և վարք սրբ-
 211^ա րոյս՝ լուսաբեր, և խրատ[ք]ն աստեղբ անթիւք և զարմատեսիլք վիճիլք և ճաճանշաւորք, և խնամքն ամպ ոսկէնկար և լուսակիզն, որ բարեհամ

ցաւդով և քաղցր արբուցմամբ ոռոգէր զի ներքոյ հովանաւորեալսն: Եւ համբաւ սրբոյս՝ հողմն քաղցրաշունչ, որ գեղեցկապէս սնուցողական շնչմամբն զարգարէր զպայազատ զաւակ նոր Սիոնի և վերնոյ յարկին արժանի բնակողաց: Եւ տէր, որ ետ զսա՝ տրիտուր արհնութիւն ստացաւ ի բազմաց:

Եւ թագաւորն Լեոն՝ որ երկրորդ կոչէր⁷, զայս ամենայն տեսեալ ցնծայր և հրճուալից լիալ եռայր հոգւով ի սէր սրբոյս: Եւ զի ունէր որդիս է. (7)⁷, ետ երէց որդւոյն զկամբրուն, որում⁸ անուն էր Հեթում, որ և սա սիրէր զսուրբս և քաղցրութեամբ լսէր: Բայց ետ նմա թագաւորն ուսուցիչ զՎահրամ, որ էր բանիրուն և ճարտասան աներկեղ, միանգամայն անամաւթ և քաշաբան, զի ունէր զազանդ քաղկեդոնական, բայց երկրնչէր խաւսել յայտ յանդիման, զի թագաւորն իշխանաւքն և այլ գիտնակա-
^{211բ} նաւրն ուղղափառք էին: Սակայն ապականեալ գեղեաց||զՀեթում՝ տէր կամբրունին: Եւ որչափ յաշխարհի եկաց թագաւորն Լեոն՝ թէև կարծեաւք երևէր յոք շարուսումն, այլ երկնչէին հանել ի վեր, զի սուրբս սոսկալի սանձէր յայնպիսեացն բերան: Եւ թագաւորն զսորայս միայն համարէր ճշմարիտ զբան և ամենայն եկեղեցի կախեալ կայր զհրամանէ սրբոյս: Յայ[ն]ժամ թագաւորն Լեոն փոխի մահուամբ առ Քրիստոս՝ թագաւորն երկնի և երկրի և տայ զթագաւորութիւնն Հեթմոյ՝ տեառն կամբրունի⁸: Եւ սա սկսաւ յայտնել փոքր ինչ յուսմանէ շարափառութեանց, և սուրբս Գէորգ աստուածիմաստ խրատովն յետս նահանջեաց: Եւ բազում հպատակութեամբ լսէր սրբոյս և խոնարհէր ի բանս նորա, որպէս զհայրն իւր: Բայց բանի շատախաւս էր և սիրէր ի կագ և ի կոխ պահել միշտ՝ զորս բնդ ձեռամբ ունէր: Եւ տեղեակ ևս էր զրոց և միշտ ջանայր զինքն ճշմարիտ ցուցանել և յորժամ պատահէր մարդոյ, զի անծանաթ լինէր բանի, ի հարց և ի փորձ մտեալ՝ շարշարէր, և զոր թաքնարար ունէր զկայծակն խոռվարար՝ յայտնէր, բայց ի սրբոյս երկնչէր, այլ սակայն
^{212ա} բնդ||ժաղր խառնեալ ցուցանէր և որպէս յաւտար ի գէմս՝ բնդ սրբոյս պայքարէր: Եւ սուրբս խոնարհ և ան[ն]ենդ բանիւ խոռվեալ սիրտն բժշկէր:

Յայնժամ եպիսկոպոսն Անարգարու Գրիգոր եկն առ նա և զտին զիրեարս համախոհք: Եւ զի էր Գրիգորն քաջ գիտնական և կատարեալ տելէտ, հտուն միմեանց բանս և եղև նորա բերան, և զորս խաւսէր՝ թէ յիւրոցն և կամ ի նորայոցն, խոռվութիւն և խաւար ածէր եկեղեցւոյ: Բայց որչափ թագաւորն Լեոն կենդանի էր և սիւնք եկեղեցւոյ սրբոյս համախոհքն, զերծանելի կարծիսն առ ո ոք և չինէր՝ լուծանէին և խափանէր: Եւ որպէս ասացի, ծաղկեալ ցնծայր եկեղեցի պսակաւոր հանդիսիւ, և բազմապաճոյճ շքովք զարդարէր զանձն գեղով պանծալի, և միշտ պատրաստէր զինքն՝ սիրոյն Քրիստոսի մնալ հաճելի:

Եւ զիմեալ զային մերձաւորք և տարակացեալք, իմաստունք և տղէտք, մեծամեծք և ռամիկք առ սուրբս և փարթամանային, զի լնոյր զիրաքանչիւր փափագս քղծից ամենեցուն, մեծաւ խոնարհութեամբ
^{212բ} ինքն սպասաւորէր||և անձամբ զպիտոյսն եկեղոցն պատրաստէր, մինչև զարմանալ և սարսափելի երկեղ զտեսողսն բմբունէր, զի հիւրոցն որպէս

⁷ Չեռագրում՝ «ուրում»:

զԱրրահամ պաշտպաններ և առ ամենայն որ հեղութեամբն Մովսէսի նմանէր: Եւ էր աղքատացն որպէս Քրիստոս, զոր զգեցեալն էին, երկիւղիւ և սիրով ծառայէր: Նա և շէր ինչ ի բարեաց, զոր նա ոչ գործէր և կամ ի շարեաց իրք, զոր սիրով ախորժէր: Զի որ մեծատուն զնա տեսանէր, և ոչ որպէս Զաքէոսն, զինչս բաշխէր: Նմա և աղքատ որ որ հանդիպէր՝ իրր մեծատուն զինքն համարէր, զի առանց խաւսից և խրատու տեսաւ զքն աւգտէին, և գործքն՝ որպէս բանք քարոզք նմին լինէին. ամբարտաւանն՝ խոնարհէր, ոխակալն ի սէր ընկերին փոխէր, շոգմոզն զգաստանայր, շոայլն* պարկեշտանայրն, ստախաւան ճշմարտասիրէր, որովայնամոլն՝ ի շափու զանձն գրաւէր: Եւ այսմ և որ սոցին նման են՝ ուսուցիչ տեսութիւն միայն սրբոյս լինէր, զի վաւաշն ողջախոհէր, և սրտմտաւ զն՝

213ա հանգարտէր: || Ապա թէ բանիւ զոր խրատէր, ազդողական էր և անվէր, որովք յագիլ որ շկարէր: Խաւարելոցն՝ լոյս ծագէր, զյուսահատան խրախաւէր, զաշխատասէրսն քաջալերէր և զծոյլսն ի գործն տրամադրէր, ուրացողացն դարձ քարոզէր և զհաստատան ի հաւատոյ լոյս բեռէր: Եղև այն ինչ զոր աստուած կամէր, զի բազում անձինք ի նորա վարդապետական լուսոյն, իրր ի քրայէ հրաբորբոր սիրով ձուլեալք, եղեն միանձն և երից միակին ընծայ մատուցան, որ և լինի համարձակ և է կարելի սրբոյս ասել. Ահա ես և զորս ետուր ինձ:

Բայց մինչև ցայս վայր ախորժելի էր ինձ պատմութիւնս. և յայսմ հետէ վտանկ է ասելն և դատապարտութիւն մեծ լուին, զի որ սպանիչն էր բնութեանս՝ սատանայ, ի նախանձ դրոհաց զոմանս ի վերայ նորա, և արգել սկսան զետարէն բղխման բանիցն, որ փայլէին շրթանցն նորա: Եւ որ վաղնջուց սկսեալ էր հերձման պատճառն տնարինական բանին

213բ մարմնոյ, սկսաւ աճել: Եւ որովայնապաշտքն՝ տանասէրք զինքեանս ասէին և զտէրունական հանսն որպէս արբշիոք հեթանոսաբար լուծանել ձանձին: Եւ յայտին ի հրապարակաւ Բ. բնութիւնս և Բ. կամս և Բ. ներգործութիւնս զմի մարմնացեալ բանն աստուած համբաւէին և ապականութիւն յանապական բնութիւնն լծակցել ջանային: Եւ այլ այսպիսիս անհամեմատ և անճահ խոտոր իմաստս անմիտքն արտաքս ժայթքեալ բարբաջէին**:

Եւ սուգ ոչ սակաւ զանբիծ հաւատոյս պահաւզսն ըմբռնէր և խազմ և կազ և աւցտումն մի մարմնոյ եկեղեցոյ երևէր, զի որք ոչն ունէին գիտութիւն և պատասխանի բանիւ, իրր թշնամիք՝ միմեանց ներհակ լինէին և իմաստունքն բանիւն ի պաշքար մտեալ քարինս անիծից միմեանց մղէին: Վասն որոյ տագնապ մեծ և մարտ սաստիկ երևէր ամենայն անձին: Եւ շէր որ, որ կերակրէր յայսմ իրէ, այլ միայն սատանայ, որ ծնաւ զն էր սերման շարին:

Իսկ սուրբս Գէորգ, իրր մեծ ախոյեան այսմ ամենայնի, բնդղէմ

214ա կայր և հանգարտութիւն լինէր փոքր՝ մի, բայց ժամանակի մնային: Եւ սուրբս զաստուածայինն ի կիր արկ բան և որպէս յերեկն և յեռանդ լուսաւորէր զբազումս աստուածեղէն իմաստիւքն: Եւ ամենայն ումեք կարեկցէր և զշարսն և զմոլորեալսն և այն, որ սպանութիւն գործէր, հոգւոց ի բաց հալածէր:

Պատահեաց սրբոյս երբեմն կին մի՝ որ կախարդական արուեստիւն

* Զեռագրում՝ «շոայրն»:

** Զեռագրում՝ «բարբաջէին»:

զբազումս անձինս ի կորուստ տանէր և մեծամեծ ոճիրս սատանայական ս[պաս]աւորութեամբն գործէր: Եւ սուրբս հոգւոյն սրբոյ զաւրութեամբն, որ միացեալ էր յինքն, քակտեաց զմեքենայս նորա և զծրարս բժժանացն, զոր ունէր, և զոսկերս մեռելոտեացն հրոյ ճարակ ետ առնել: Իսկ մերձաւորքն ասէին առ սուրբս. Միգուցէ շար ինչ առնիցէ՝ քեզ, քանզի անհնարին գիտէ գործել: Ասէ սուրբս Ձոր ինչ և կարես առնել ինձ շար՝ արա, բայց այլ ումեք անուամբն աստուծոյ մի՛ զաւրասցիս առնել: Եւ ի բանտ ետ տանել: Եւ ի յօլով աւուրս անդ մաշեցաւ և յորժամ խոստացաւ ոչ գործել, հրաման ետ սուրբս արձակել զնա:

214բ Քահանայ||ումն, որ զբարեպաշտութեան կարգն գեղեցկապէս փայլեցուցանէր և հանդերձ ամուսնան զաւտարաց և զաղքատաց բազում փոյթ ունէր, և սուրբս յորդորէր զնա ի նոյնն մնալ: Յաւուր միում եկն առ սուրբս, ունելով ընդ իւր և զամուսինն իւր՝ լի տրամութեամբ և հեծեծանաւր: Եւ սուրբն իմացաւ հոգւովն, զոր ինչ խնդրէրն, բայց նա հարցանէր. Յի՞նչ պատճառս ածեր այսր զկին քո: Եւ նա դառն արտասուաւր ասէ. Յաղագս մեղաց իմոց արգել աստուած և ոչ ետ մեզ արու որդի, այլ դատերս: Եւ վասն այսր մեծապէս վտանկիմք և հնարս իրացդ ոչ գտար: Բայց աղաչեմք ամենայն կամաւր, զի հրաման տացես բաժանիլ յամուսնոյս և զնամ յաւտարութեան և կինս սնուցանէ զմանկունս իւր:

Իսկ սուրբս աստուածիմաստ բանիւ մխիթարեաց զնա և ասէ. Մի հոգասցիս. ես միջնորդելով աղաչեցից զտէր, և տայ ձեզ զոր կամիքն, բայց զբարի գործսն մի խափանէր, զոր ունիր:

Եւ զնացին հեշտեաւ: Եւ ետ նոցա աստուած որդի արու և խնդացին արհնելով զաստուած:

215ա Եւ այր||ումն երկիրդած և աղքատասէր հովիւ խաշանց, որդի մի ունէր և ըմբռնեալ ի պոռնիկ կնոջէ մի անլուծանելի հանգուցիւր: Ոչ հարմամք և ոչ տուգանաւր և ոչ այլ ինչ հնարիւր ոչ բուժէր, այլ այրէր ի վերայ մանկանն և շկամէր հեռացի յաշացն և ոչ մի ժամ: Եւ հայր նորա լալով եկն առ սուրբս և ասաց, զոր ինչ ունէր: Եւ սուրբս զրեաց առ կինն և խրատեաց զնա, զի զնասցէ ի բաց: Եւ վասնզի դիւական տոփանաւր վառեալ էր, քամահեաց զհրամանս սրբոյն: Յայնժամ հեզն և ամենայնի կարեկիցն իւրովի զնաց ի տուն առնն: Իբրև ետես զնա պոռնիկն, սկսաւ դողալ և լալ և ասէր. Ծառայ աստուծոյ, տո՛ւր ինձ զմանուկս և բազում բարիս գործեցից:

Ասէ սուրբն. Ի միջի շարեաց գոլով՝ բարիս ոչ որ կարէ գործել: Եւ ուսոցց նմա զաստուածային հրամանն և ել զնաց ապաշխարելով զամենայն աւուրս իւր:

Այսպիսի վշտակցութիւն ցուցանէր սուրբս առ բազումս: Եւ եթէ որ յարքունական մետաղս և ի հարկապահանջութիւնս ըմբռնէր, ամենեցուն 215բ բարեխաւս անձամբ և գրելով զփրկութիւն շնորհէր և զչոլովս||ի մահուանէ ապրեցուցանէր: Տի նա՛ և առ հիւանդս մտեալ և զաղաթս նուիրէր աստուծոյ, առ ժամայն ողջանային: Եւ ի վերայ դիւահարաց դսուրք աւետարանն ընթեռնոյր և ի շարէն բուժէին: Եւ յամենայն իրս ամենայն նեղելոց ձեռնատու լինէր և շնորհիւն աստուծոյ ի բարին փոխէր: Եւ ամենեցուն տեղի էր ապաստանի և շէր բերան՝ որ գոհութեամբ շխաւսէր վասն նորա բան: Զի որք ի շնոր[հ]ս ինչ վայելէին՝ պատմէին:

և որք լսէինն՝ արհնելով զաստուած շնորհ մեծ ի նմանէ ունէին: Եւ բազումք այն էին, որք մարմնով զնա ոչ տեսանէին, բայց ի սքանչելի վարս նորա, զոր լսէին՝ սիրով կապեալ բարեբանէին. և աստուած փառաւորէր:

Պատմեցից և այլ սքանչելիսն, որ արդարև զարմացման է արժանի:

Այր ոմն՝ Կոստանդին անուն, արուեստիւ հիւան, անկաւ ի սաստիկ ցաւս և ջերմութիւնն, որ սովոր է զկենացն տալ շունչ, պակասեաց ի նմանէ, և բարձաւ յոյս կենաց: Եւ բժիշկն ընտանեաւքն սկսան լալ և հտուն նմա զյետին թոշակն՝ զկենացն հաց, և կայր նուաղեալ, և մնային

216ա փշել զոգին ի ձեռս այնմ, որ հտ||զնա: Եւ էր տաճար յանուն սրբոյն Պաւղոսի առաքելոյն ամենայարմար և զեղեցիկ, բայց ծածկոյթն տախտակամած ի հնութենէն փտեալ էր⁹: Եւ կամելովն աստուծոյ հիւանդն, նուրբ և նուազ ձայնիւ, որ զմահուն ունէր տիպ^{*}, քահանայիւքն միջնորդ ուխտի եղ զսուրբ առաքեալն Պաւղոս. Եթէ բուժիմ յախտէս՝ շինեմ վերստին զվերնայարկն: Եւ քահանայքն ընտանեաւքն ուխտեցին հաւատով: Եւ թողին գնացին զսպաս թաղմանն պատրաստել, զի մնային փոխել ի տէր: Եւ իբրև անց ժամ մի, զարձան եւ ահա մեծ սքանչելիք, զի որ իբր զզի անշունչ և լուռ կայր, ի սիրտն ևեթ կալով կենաց զարութիւն, նրստեալ կայր՝ երեսաւքն զուարթ, զարութեամբն կազմ և մեծ ձայնիւ ասէ. Քաղցեալ եմ: Իսկ ի տեսանելն զեղեալն, ընդ արտասուս խնդութիւն խառնեալ՝ ասեն. Ճշմարիտ է, զոր տեսանեմքս, եթէ խարիմք իբր յերազոց: Եւ ի յոլով ժամս հիացմամբ շկարէին ուսանել, զի ի ցաւոցն ցնորք խելացն և բաշաղանք կարծէին և թէ ի վերջ եհաս կենացն: Յայնժամ որ

216բ բժշկեցան ասէ. Ո՛չ տեսանէք զսուրբ առաքեալն||Պաւղոս և զվարդապետն Գէորդ ընդ նմա: Եւ ասեն. Ոչ: Ասէ. Այժմ անցին զկնի որմոցդ: Իսկ նոքա այլ ընդ այլոյ կարծեցին և ասեն: Կեանք քո և բանք մտաց մեր շփոթ առնեն և շիմանամք զիրսդ: Եւ նա ասէ յատուկ. Լուարուք և պատմեմ ձեզ: Ի գնալն ձէր յինէն թնդիւն իբր բազմաց ոտնաձայն եղև և ընդ ձայնին՝ տունս լի եղև լուսով, մինչ զի բլշացաւ ակն իմ և յահէն հաղի նայեցայ ի վեր: Եւ տեսի զսուրբ առաքեալն Պաւղոս և զվարդապետն Գէորդ՝ զմիմեանց ձեռս ունելով, և կացին յաջմէ, ուր անգեալս կայի: Եւ ասէ առաքեալն. Տէր բարունի, տո՛ւր ձեռն և յարոյ զանգեալս մարմնով, զի մեծ ունի հաւատս: Եւ վարդապետն ասէ. Քեզ, առաքեալդ աստուծոյ, արժան է գործել զայդ: Եւ սուրբ առաքեալն ասէ. Ես վասն այրն կոչեցի զքեզ, զի աստուած ի ձեռն քո հտ առնել զայս հրաշս: Եւ նա հարուստ մի ժամ ոչ անսայր: Եւ ասէ սուրբ առաքեալն. Պարտ է քեզ գործել, զոր աստուած յանձնեաց և ես եկի հրաւիրակ: Եւ սուրբ վարդապետն խոնարհեալ՝ կալաւ զաջոյ ձեռանէ իմմէ և յարոյց զիս: ||Եւ այժմ, ի մտանելդ ձեր՝ կլին արտաքս: Արդ, տո՛ւր ինձ ուտել, զի սովեալ եմ:

Իսկ նոքա հտուն փառս աստուծոյ, ծառայից նորա, սուրբ առաքելոյն Պաւղոսի և բարունոյն Գէորդեա:

Եւ յետ ուտելոյն գնաց յեկեղեցին, և ամենայն տեսաւորն արհնեցին զաստուած ի տեսանելն զնա փութապէս կենդանի, որ էր իբր Ղազար, որ կայր ի գերեզմանին:

Եւ բժիշկեալն յետ աւուրց կատարեաց զուխտն առ սուրբ առաքեալն:

* Ձեռագրում՝ «տիտ»:

Այս գործեցաւ յաւուրս մեր, զի ի տեսանելն զարս բարեգործս մի՛
 զայթակղեսցուք, թէ նշանս սքա[ն]չելիս ոչ առնեն: Զի որպէս լուար՝
 հաւատացելոցն չէ յաւուրս սքանչելիքն, զի կատարեալք են, այլ անհա-
 ւատիցն կարի պիտանի, զի տղայք և կաթնկերք են: Զի սքա[ն]չելիքն,
 որպէս կաթն է, նորոգի հաւատս եկելոցն: Բայց լսողացդ բողոքեմ փա-
 ռաւորել զաստուած, որ սքանչելի է ի սուրբս իւր, որով և զաւրանան
 միշտ և հաստատել ի միտս, եթէ արք բարեգործք թէև սքանչելիս ոչ
 առնեն, այլ շին թերի ի սքանչելագործացն: Զի յորժամ զբարիս գործեն՝
 217բ սքանչելագործք են և ասին, զի սքա[ն]չելիացն ի բարի գոր[ծ]ոցն||լինին
 արժան: Զմտաւ ածել պարտ է, զի ասէ Պաւղոս. Փութացարուք ոչ սքան-
 չելիս առնել, այլ գործս բարիս: Զի որ զբարիս գործէ առանց սքանչել-
 եաց, չէ ընդհատ ի սքանչելագործ արանց: Զի բազումք գործեցին
 սքանչելիս, և զի բարեգործք չեն՝ խոտին: Տէրն ասաց զայս: Եւ մեք
 այսչափ գրեցաք ի հաստատութիւն մտաց զկնի եկելոցդ և զիտեմ, զի
 բերկրին ի լսելն, զի վասն փառացն աստուծոյ են գրեալքս: Այլ բարե-
 գործութիւնք սուրբ բարունոցն անթիւք են, յորս թէ սքանչելագործ է՝ մի
 որ զարմասցի. և թէ ի մէնջ ծածկեալ են՝ աստուծոյ յայտնի են:

Ասացից և այլ ևս նախագուշակութիւն հանդերձելոց յայտնեալ ի
 սրբոյս: Այր մի անուն Տատիանոս, ընդ նախասահմանելոցն աստուծոյ
 փոխեցաւ մահուամբ լի աւուր[ք]ք: Եւ ծերունի մայր նորա անմտարար,
 իրր անյոյս՝ սաստիկ լալով կոծէր: Եւ սուրբս պատահեալ ի թաղումն
 առն, իրրև ետես զկինն անմխիթար սգով լի, ասէ ցնա. Ընդէ՛ր յիմա-
 218ա բեալ ևս և զսատանայի գործես կամս: Եւ արկեալ առաջի նորա բանս||
 խրատու, սփոփէր զնա:

Եւ կինն ասէր. Ես բնդէ՛ր ոչ մեռա[լ]: Ասէ սուրբն. Ճշմարիտ ասեմ
 քեզ. մի լար և զկնի երից աւու[ք]ք և դու մեռանիս: Զայս իրրև ասաց՝
 յետ երից աւուրց կատարեցաւ, որպէս և մարգարեացաւ սուրբն: Եւ որք
 լուան՝ ետուն փառս աստուծոյ, որ յայտնէ ծառայից իւրոց զծածկեալսն:
 Եւ զայս ամենայն աստուծոյ շնորհին և ոչ անձին գրէր սուրբն զեղելոցն
 յաջողումն:

Եւ ինչս յումեքէ ոչ ախորժէր առնուլ, բայց թէ սուղ ինչ, և այն
 սաստիկ արտասուաւք և աղաչանաւք, և նոյն ժամայն կարաւտելոցն
 փութով բաշխէր: Զի և թագաւորն և իշխանք բազում անդամ աղաչէին
 առնուլ ինչս, և ոչ առնոյր, բայց թէ սուղ կերակուր և զայն յաղթատս
 ծախէր: Եւ բռնագատէին լինել առաջնորդ վանաց, և եպիսկոպոս քաղա-
 քաց, և նա հրաժարէր: Զի այնպէս ահարկու էր սուրբն վարուք իւրովք,
 որպէսզի ամենայն անձն զողայր ի սքանչելի գործոց նորա: Բայց ինքն
 հեզ և խոնարհ, և ամենայն ումեք պաշտպան և ծառայ, զի ոչ որ կարէր
 սպասաւորել նմա և ոչ ժամ մի: Բայց ինքն գործէր և սպասաւորէր յո-
 218բ լովից՝ թէ հնար լինէր և ամ մի: Զի այն, որ ի հեզս և ի խոնարհս||բնակէ
 աստուած, ի նա հանգուցեալ էր, որով միշտ փառացն աստուծոյ լինէր
 պատճառք: Եւ ի զայս ամենայն կատարելն ծառայ անպիտան զինքն
 ասէր, և եթէ զոր առնեմս՝ ոչ եթն շնորհ ինչ է, այլ իրր պարտական ի
 վճարն ճեպիմ, և յաջողել գործոյս զաստուած փառաւորեցէր: Նա և որ
 տիրէրն աշխարհին՝ Հեթում խնդամտութեամբ և սիրով և խոնարհ զպա-
 րանոցն զնէր առաջի սրբոյն և անհնարինքն յիշխանութեան իւրում սրբ-

բոյն խնդրելովն՝ հնա[րա]ւոր լինէր: Զի բազմաց անձինք ի մահ մերձեալ նովաւ փրկէր և այլոց պարտուց թողութիւն շնորհէր:

Բայց նախասացեալն Գրիգոր եպիսկոպոս անխափան զհետ Հեթմոյ շրջէր և ի կիր արկեալ կապտէր և գերի տանէր, զոր թէ գոյր մասն ինչ ազատ ի բարս նորա: Եւ արհամարս և ծիծաղելիս զարէնս, որով վարին հայք, ցուցանէր: Եւ կարգեաց զնա ի կարգս հերետիկոսաց և ինքն խընդայր ի վճար գործոյն: Յայնժամ իբրև ետես ամբարտաւանն առաջին
 219a վիշապն յոքնագլուխ, որ բնկէց զմարդն||նախկին, և զհետ կմուտ շար պատառաւն զոգի և զմարմին, եթէ զսուրբն ոչ ի տղայութեանն թակարդս և ոչ յերիտասարդական ուռկանս և կամ ի կատարման հասակին վտանկս կարաց զնա մեղկել և զշահ լուսոյն նսեմացուցանել, ամբոխէր, խոտվէր, դիզանէր, փրփրեցուցանէր, ի նախանձ դրդէր*: Եւ ժամանակն ձեռնտու շարին լինէր: Եւ Գրիգոր, որ գիտուն կարծէր, սկսաւ այգանել և դժեղակս զսրբոյն ճառել, այլափառս և այլադաւանս բարբաջել**:

Եւ զայս այնք աղազաւ, զի ոչ միարանէր ի խորհուրդս նոցա, այլ մանաւանդ՝ զոր նորա ի յոլով ժամանակս շինէին, սուրբն փոքր բանիւ կործանէր: Յայլ հնարս ապա մտին. և արքունական հրամանաւ կոչեն զսուրբն և բարանաւք ծածկեն զկեղծեալ թակարդան. ի մի սէր և յողջ միտս խաւսէին, միայն ջանային՝ զի հաղորդ ինքեանց լիցի և նովաւ զայսն դիւրաւ քմբոնել կարասցեն: Եւ սուրբն զիմաստութեան բանն ի կիր արկեալ, և զոր ինչ գոյին տեղիք գայթակղութեան, յայտնէր և ցուցանէր և ասէր.

219բ Աստի || երկնշիմ և ձեզ ո՛չ լինիմ համախոհ: Քանզի առաջարկութիւնքդ ոչ այլ ինչ ցուցանէ, բայց թէ հերձիլ ի կարգաց հայոց և հերձուածս մուծանել ի հաւատս: Եւ զոր ինչ պիտոյն էր, յաճախ բանիւ յանդիմանեաց և ասէ. Ես չե՛մ ձեզ պիտոյ, զի վնաս գործեմ ձեզ և ոչ աւգուտ: Եւ նորա յուխտ մտեալ և զոր ոչն ունէին հաւատս՝ երդմամբ առաջի սրբոյն եղին և թէ չեմք այդ գայթակղութեանցդ սիրելի: Եւ ժամանակին հայրասպետն¹⁰, և որ տիրէրն աշխարհին՝ Հեթումն յոքնակի վայիւք հաւանեցուցին զսուրբն և անէծս անձանց ձանկեցին, զի ոչ խոտորին յիրս՝ զոր առաջին սուրբ հարքն ոչ պահեցին: Եւ ասէ սուրբն. Աստուած որ քննէ զերիկամունս և զսիրտս, և զննիչ է շնչոյ, և յաւղից, և յուղղոյ գիտէ. զի թէ յայտ մնաք՝ համախոհ եմ ձեզ Գէորդս, այլ եթէ խոտորիք յաջ և կամ յահեակ, ո՛չ եղէց ընդ բազումս ի շարիս:

Եւ յորժամ եհաս տաւն սուրբ Աստուածածնին փոխմանն¹¹, իշխանն Հեթում և Գրիգոր եպիսկոպոս բազում ամբոխիւ հասին յանապատն
 220a Սկևռայ: Եւ||տաւնին աւուրն պատկեր պատահեաց ի շորեքշաբթի լինել: Եւ զի սովորութիւն էր հայոց յետ կամ յառաջ կէրակէին տալ և անդ տաւնել: Իսկ նորա ի նոյն շորեքշաբթին արարին տաւն և հեթանոսաբար յորովայնամուրութիւն կործանեցան, միս և ձուկն և որ այլն ևս: Եւ մի ոմն ի կրաւնաւորացն եկեր և առժամայն հայր վանաց եղին և յետ ամաց ինչ եպիսկոպոս¹²: Եւ այսպէս զնա յառաջ ձգելովն՝ բազումք կորեան և սպատառեցաւ հայրենի ցանկն, զոր աւձ անտառի հարցէ զպատառաւն:

* Զնուագրում՝ «դրդրեք»:

** Զնուագրում՝ «բարբանջեր»:

Իբրև ետես սուրբն Գևորգ զխարդախանսն, յոր զանրիժ սիրտն ըմբրոնեցին, ոստեալ և զարհուրեցաւ, և ասէ լալով. Ո՛չ այս այն բանք են իմ, զոր առաջն ասէի: Եւ ի գալ ամին յաւուր յայտնութեան տեառն, առանց կոշկոյ՝ իւրովի շոգաւ ի տաւնն և ասէ. Գտայ այնոցիկ՝ որ ոչ խնդրեն զիս: Յայտնի եղէ նոցա՝ որ ոչ կամին տեսանել զիս*: Եւ ի հանդէսն բանին ի կիր արկ, և յոլով յանդիմանութեամբ զնոսա դսրովեաց, և առանց հիման և ի հնարից սատանայի զնոցին զքնթացսն ծանոցց, և

220բ վեր ի վայր կործանեաց, զի՛վերայ աւազոյ շինեալ յարկն: Վկայս ածեալ զմարգարէսն և զհայրապետսն, այլ և զտէր սրբոցն, որք առժամայն ափ ի բերան եղին: Բայց խոռովութիւն ոչ սակաւ** յաւզեցաւ վասն բանիցն, զոր խաւսեցաւ սուրբն: Եւ ատենական վարդապետութեամբն ասէ. Ես չե՛մ միաբան ձերոցդ խորհրոց, այլ առաջնոցն, որոց զործքն յայտնի են ճշմարտութեան: Իսկ նորա իբրև զծով ի շար հողմոցն սատանայի կուտակեալ ալեալք և փրփրադէզ, անդնդասոյզ և կորստական բանիւք զորունս խոռովէին: Եւ զի սրբոցն ոչ ինչ կարէին առնել վասն աստուծոյ պահպանութեանն, թէպէտ և ինքն ի մահ եղ զանձն, այլ որ այսր և անոր մերձաւորք էին սրբոցն, ի նոսա զթոյնս դառնութեանն թափէին, իբր թէ նորա զսուրբն թելադրեցին: Եւ զանդիմանական խաւարս ի մեծի հանդիսի աւուրս ի ճակալ ստաղին, մենամարտիկ ի մէջ ռազմի բազում պատրաստութեամբ բանի կործանիչ մերոցս զսա ցուցին: Նա և ի կարծիս

221ա կէին, թէ յիշխանաց կամ յեպիսկոպոսաց համահաւանսրբոցն էին: Եւ այսր անոր զասպատակ շարաշշուկ զարհուրմանցն սփռէին և իբր շար և կատաղի զազանք զմիմեանս և զայլս խածատէին: Բազմաց որոգայթ, և այլոց սպանալիս, և կիսոց աղերսական բանս շողորթեալ ցուցանէին:

Անդ էր տեսանել ի մեծ հանդիսին՝ կանգնեալ զմեծ նահատակն զքաջն ի մարտին: Զի կէսք սպանման զսուրբն մնային, և այլք՝ թէ բանտ և կապանք հրամային նմին***: Եւ նա կայր իբրև զառեւծ յանձնապաստան՝ ի մէջ նապաստակացն, որ սասանէին: Եւ աղուեսքն նենգաւորք, զառեւծն՝ որ սնեալ էր յանապատին շնորհիւն աստուծոյ, սպանանել ոչ զարէին: Եւ շղջիկանքն խաւարասէրք, զարծիւն երկնընթաց յիւրեանց նսեմ բանսն իջուցանել ոչ մարթէին: Եւ զայլքն գիշակերք, զաիրասէր շունն ի մէջ շարութեան մազլացն զազատն ծախել ոչ ժամանէին: Զի պահեաց խնամք բարերարին զանրիժ ազանին, և շոր խիզախաւղ բաղէիւքն ոչ ըմբրո-

221բ նեցին: Յաղագս որոյ երբեակ միակին անբաւ գլխութեանցն ի մէջ սրբոց իւրոց անհատ գոհութիւն:

Եւ դարձաւ սուրբն ամբողջ յարգելական խցիկն: Եւ յորդառատ բան ի կիր արկեալ զաշակերտսն մարդէր և քաջ վառմամբ անբուն և անսուաղ կենալք բանին մշակութեան պարապէր: Զկատարեալսն զաւազանաւ հրամանին պսակէր և զանկատարսն ի փոյթ կրթարանի հանդիսին ի հրահանգս վարժիցն ճեպէր: Եւ նորոգ եկելոցն անդորր և հեշտալի դարան հանգստեան և տեղի բաղձման պատրաստէր: Եւ բուռն հարեալ բանին զկարաւտսն բանին ամենայն աւուր բանիւ կերակրէր և վասն շարափառ զնացին ստէպ և ստոյգ զգուշանալ հրամայէր:

* Եսայ. 46. 1:

** Զեռազրում՝ «սակակաւ»:

*** Զեռազրում՝ «մնին»:

Յայնժամ եկն եհաս ար սուրբ դատկին, որ էր ՉեԱ. (741=1292) հայոց թուին, յոր յոյնք մոլորին: Եւ նորա ի յոյզս և ի խնդի[ր]ս մտին, և յոլով մեքենայիւք յայն կացին մնացին և ըստ յունացն զպասիւքն կատարեցին, զի զպահս պնդութեանցն, որ յաղուհացսն կանոնական սահմանաւ կարգեցին սուրբ հարքն առաքելական հրամանաւ՝ լուծին

222^ա ապակա||նեցին: Եւ ծառայքն որովայնի զանձինս իւրեանց յաստուծոյ ի բաց քեցեցին, և զուխտն ուրացութեան, զոր առաջի սրբոյն հաստատեցին, անիծիւքն զոր եղին, զանձամբ արկին: Եւ ի ճենճերս ձիթոյ և ձկան և յարեցութիւն զինուոյ և ի խաղս դաշլայլկաց զապաշխարութեան աւուրս անցուցանէին: Յայնժամ, որ զաղտնի ոսոխքն էին սրբոյն, յայտնի մարտիւ և կռիւ եկին: Եւ հրաման յարքունուստ ցուցին մի աշակերտել և ոչ մի անձին: Իսկ նա՝ շեռեալ բոցովն երկնային՝ խաւսէր զբանն, թէպէտ և շարքն խափանել ջանային: Այլ տակաւին յանխնայ յայտնէր, տալով սիրողացն զլոյս երկնային, որք արբեալ զինեաւն անմարմին և ծորանաւք հրոյն՝ այրէին զնման խոռոց շարշարանսն, որ նոցա ցուցին: Զի և յայն ևս մտաբերեցին՝ զարաւք գալ և կոտորել զսուրբն և զորս բնդ նմին: Եւ դարձեալ պահեաց կամք բարերարին: Յայնժամ եզ ի մտի սուրբս փախչել յԱրևելս. և ելեալ զնայր տարաղէմ, զոր ծանեան ի կիրճս

222^բ անցիցն և իշխանական հրամանաւ ոչ թողին, այլ դար||ձուցին ի տեղին իւր, պատուէր տուեալ, որպէս հրեայքն առաքելոցն՝ մի՛ ուսուցանել զոր: Եւ այսպէս յոլով վշտացաւ սուրբս ի սաղրելոցն ի շարէն, բայց ի վերայ ամենայնի այսոցիկ գոհանայր լիով զաստուծոյ:

Ե[ւ] Գրիգոր եպիսկոպոսն Անարզարոյ նստաւ յաթոս հայրապետութեանն Հայոց. և զի գիտութեամբ հարուստ էր՝ սկսաւ շողորթութիւ սրբոյս, և իրրե ոչ կարաց ազդել ի վէմն անդամանդեայ հոգմն սատանայականք զամաթի հարկանէր, խոռովէր՝ թէ զի՛արդ և կամ որպէ՛ս կարիցէ սայթարել զերկնընթաց զնացս սրբոյն: Կոչէ առ ինքն յաշակերտաց սրբոյն և ուսանել ջանայր ի նոցանէ՝ զբարս սրբոյն, թերևս այնու կարիցէ յինքն ձգել զանձն անկաշառ: Եւ ապա յայլ մեքենայս մտին, և փառամոլութեան և ազահութեան ախտիւ պատրել զսուրբն կարծէին: Կոչէ զնա սիրով տէր աշխարհին Հեթում և ԼՌ. (30000) զինարին տայ ի ձեռս նորա, զի թողցէ որոց զրկեալ իցեն և կամ զմաքս յանձին ունելով փախեան: Եւ

223^ա սուրբն ոչ առնոյր յանձն: ||Եւ ասէ իշխանն. Եթէ առնես զոր խնդրեմս, խոստանամ ապաշխարել և զոր գործեցի բնդ աշխարհ և բնդ եկեղեցի՝ թողում և զառնամ յուղղութիւն: Եւ վասն այնմ բանի սուրբն յանձն առ և իմաստութեամբ տնարինեաց: Բայց շարն ոչ ետ թոյլ իշխանին զղջանալ՝ որպէս խոստացաւ. այլ զի սուտ էր և սուտ խաւսեցաւ, նման հարն իւրում*, որոյ զկնի շոգաւ: Եկաց և մնաց ի նոյն յամատեալ՝ մինչև կորստեան իւրում զիպեցաւ, զի ոչ կամէր գառնալ, այլ փառասիրութեան ախտիւ զսուրբն յինքն խնդրէր զողանալ: Եւ զսուրբն ոչ զարեաց ի թակարդս հաղբիցն ըմբռնել, որպէս խորհեցաւ: Եւ քանզի շատ վշտացոյց զսուրբն մարմնով և զարհուրեցաւ, բայց զայն՝ թէ տէր է բնդ նմա՝ անմիտն և մտաւք երբեք շիմացաւ:

Եւ մինչ էր յայս փորձանացս միջի սուրբս, պատահեաց ոմն և յիշմամբ բանի ի մէջ ած զայնոսիկ, որք ըմբռնել ետուն զնա վասն զանձուց

* Չեռագրում՝ «իւրմում»:

ընտոյ նորա: Եւ ասաց ի կարգ բանիցն, եթէ մի՛ ողորմեսցի նմա տէր: Իսկ
 223բ սուրբն ուժգին լցեալ ցասմամբ ընդդէմ||պատասխանեաց. Մի՛ ասէր,
 ով մարդ գրան, զոր չէ տեսն հաճոյ: Եւ նոյնժամայն եղ ծունր և աղա-
 թեաց ասելով. Տէր, մի համարիր նմա զայն մեղս և մի սոցա, որք այժմ
 մտաբերեն ձեռս յիս արկանել և խորհին զմահ ինձ գործել, այլ ներեա՛,
 ողորմած և քաղցր տէր ի փառս քո, որպէս արդարեւ ի մարմնի սխալո-
 զաց:

Եւ յաուրսն յայնոսիկ եկն սով սաստիկ, մինչ զի զտղայս և զան-
 ձինս վաճառէին մարդիկ: Եւ բազումք մեռան ի սովոյն, և այլք զվտանգէ
 սովոյն կերան զգէշ իշոյ և անսուրբ իրս, զոր և գտանէին: Եւ սուրբն
 զանձամբ առնոյր զսովոյն լիկանսն և յԳ. (3) և ի Գ. (4) աուրս անսուաղ
 մնայր: Եւ զոր թէ կամէր ճաշակել՝ զայն յաղքատս բաշխէր, և յակա-
 մայ սովեցելոցն սուրբն կամաւք ճգնեալ սովոյն կցորդէր: Եւ վայ ան-
 ձին կարողայր, որոց գոյին կերակուրք՝ և ոչ բաշխէր: Եւ որոց գիտակն
 էր, եթէ ունին, աղաչէր և թելադրէր, զի յաղքատս սերմանեսցեն և յաս-
 տուծոյ արքայութիւնն ամբար[ե]ն: Եւ սուրբս ամբողջ կամաւք յամենայն
 224ա սրտէ զոր ինչ...*||րոցն պատմէր և զոր ինչ կամէրն համարձակ ցուցանէր:
 Յայնժամ եցոյց աստուած նոր սքանչելիս, զոր ոչ տեսին կուրացեալքն
 մտաւք: Յաուր միում ժողովեալ առ նա եպիսկոպոսաց և յայլազգեաց
 բնդ նոսա, առ նոյն այս իմաստս՝ զոր յիշեցար: Եւ նա ի կարգ բանիցն
 ամ ի մէջ զառաջին սուրբ առաջնորդսն Հայոց, խաւսեցաւ սաստկապէս
 և լի նախանձու բանս, զոր ոչ է արժան ամել մտաւ: Եւ ի նախատինս եր-
 կարեցաւ և ոչինչ երևէցոյց զնոսա և զաւանդութիւն նոցա. սուղ ինչ յի-
 շեաց և զսուրբն Գէորգ և ձգեաց նետս ի դառնակորով պատկանդարանէ
 բանիցն սերտ և սեղմն սլաքաւք: Եւ յաւարտ բանին ոմն յեպիսկոպոսացն
 ասէ առանձինն. Ընդէր, որ զմեզ ծնան սուրբ հարբն, այդպէս նախատա-
 նաց եղեն արժանի. և այդ առաջի այլազգեացդ ևս: Իսկ նա ոչ ստրջա-
 ցաւ, այլ կրկին սկիզբն առնէր և ի նոյնն յաւելէր, առ որ բանն Սողո-
 մոնի յանկ էլ. Մնունդ շար, ասէ, անիծէ զհայր իւր և զմայր իւր ոչ
 224բ արհնէ**: Եւ ակն անբուն [յոր]||մէ ոչ ինչ ծածկի, յայնմ գիշերի եղև
 ձեռն տեսն ի նա ոչ վրեժխնդրութեան, այլ խրատական: Եւ կարկեցաւ
 լիզուն հայհոյիչ ըստ բանի սրբոյն Գէորգեայ, թիրեցաւ մսուր բերանոյն
 և մասունք յատամանց՝ թափեցան, և ականողիքն ակամբն՝ յայլան-
 դակ դէմս շրջակրեցան, և կողմն աջոյն առաւ և ձախուն նուաղեցաւ, և
 ջիւր ոլորացն և բազկացն իբր զջուր թուլացան, և փորն այրէին կիզմամբ
 ի տապոյ երկնային հար[մա]նն և ամենեկին ողորմելի երևէր տեսողացն:
 Նաև գործի ձայնին խափանեցաւ, և ոչ կարէ[ր] արգելուլ զմէզսն, այլ
 հանապազ լինէր իբրև ի մէջ լոգարանի, այլ և հոտ զարշուրթեանն տա-
 տանէր զմերձակայսն, և որդունք եռացին ի բերանն և յրանկունսն: Եւ
 մարգարէութիւն սրբոյ Գէորգեայ կատարեցաւ ի հայհոյիչ բերանն, որ
 ոչ զղջացաւ: Եւ քանզի այս խրատ յաստուծոյ ողորմութեամբ էր առն
 և ոչ բարկութեամբ, զի տեղի ետ զղջման և նա յետս շոգաւ: Կոչաւոյն
 225ա ձայնէր և նա բնաւին հեռացաւ: Իսկ ապերախտքն և||յայտնի ուրոցաւորն

* Բնագիրը ընդհատվում է ձեռագրից թերթ ընկած լինելու պատճառով:

** Առակ, Լ, 11:

զՔրիստոս ոչ ի խրատ խոստովանեցան զեղեալսն, այլ դէպք և պակասումն և յաւելուած շորից խառնուածոցն: Եւ մի ոմն, որ էր ընդ նոսա, բայց ծածկարար յառաքինութեանն էր, ասաց նմա. Ապաշաւեա՛, զի յաստուած ամբարշտեցար և ի սուրբս նորն: Եւ նա արսորեաց զնա յերեսաց իւրոց:

Իսկ իշխանն Հեթում, որ տիրէր աշխարհին, իրրև ետես զնա յայնպիսի տարակուսելի աղէտս անկեալ, [ա]սէր լիրբն և անամաթն. Ասել ունին, որք ընդ մեզ մարտ եղեալ կոտին, եթէ վասն բաժանմանցն զոր յեկեղեցի դործեցին զայս կրեաց առաջնորդն նոցին: Եւ կամ թէ՛ ձեռն տեսան խրատով և հաս առ նոսին և վրեժխնդրութիւն է, որ այժմ երևին: Զի և ո՛չ նա հայեցաւ մտացն աշար յիրաւունսն աստուծոյ, զի կոյր էր յաշաց հոգւոյ ողորմելին: Իսկ նա, որ վշտացաւն, ոչ զղջացաւ և ոչ ել բան ապաշաւանաց յորդնալից բերանոյն, զի եխից սատանայ զիմանալի անկանջ շար ոգւոյն. և որպէս իժ ոչ լուաւ իմաստնոյն ճարտար Թովկիլոյն, զի եկաց Բ. ամ ի նոյն, կամ ևս||աւելի, և զրաւ եղև անզղջին և հերձուածողացն իմաստուն կարծեալ յիմար առաջնորդին. և շարաշար աւանդեաց զդառն ոգին¹³:

Յայնժամ իրրև այսպէս վճարեցաւ այս, զարմանք կալան զսուրբն և յիմարեցան հերձեալքն: Քահանայ ոմն սրբասէր ի տարակուսի լեալ երկիւղիւ վասն այս առնն շար կրից, թէ յիրաւի՞ իցէ ի խրատ, և թէ՞ ոչ: Եւ ասա ետես ի գիշերի զնոյն Գրիգոր՝ ծանր վիրաւք անկեալ և աղաղակէր. Այրիմ տապովս, զի և որ հա[ր]կանէս զիս, զաւրաւոր է: Եւ նորա հարցեալ. Ո՞վ ես դու և կամ ուստի՞ այրիս և յումմէ՞ հարկանիս: Եւ ասէ. Ես եմ անզեղջ խրատեալն և այրիմ հրով անշիջանեկեալ. և միշտ հարկանէ զիս կուսաւորիչն Հայոց արթուն անունն, քանզի շատ բասրեցի զնա և զնմանիս իւր: Եւ քահանայն զարթուցեալ՝ փառաւորեաց զաստուած:

Տի նա և ես մեղաւորս և ի հրամանէ գերագունին յարմարաւոյ բանիս, առանց ընդ միտ ինչ ածելոյ, ի գիշերի յորում ուրբաթ լուսանայր, ²²⁶ տեսի զԳրիգոր՝ ի կարգ||աշտիճանին, զի խաւսէր ընդ մերձակայսն: Եւ յանկարծակի հարաւ զգետնի և շրջեցան դէմքն. և թաւալէր ի խոհանոցի, և հարկանէր ձեռամբ և ոտիւքն զերկիր և դլուխն կորացեալ՝ զկրծիւքն փարէին: Եւ փրփրեայր և այլանդակ ձայնս արձակէր և գծնեայ դէմս ցուցանէր. և մերձակայքն փախեան: Եւ իմ յուշ մտեալ՝ լեալ դատաստան աստուծոյ կարծէի զեղեալսն: Եւ յիտ ժամուց ինչ անցանելոյ՝ եկն [ի] խելս և կանգնեցաւ: Եւ ես մնայի ապաշաւանաց բանս լսել, և ոչ լուայ: Եւ նա փոխեցաւ ի տեղոյն սակաւ ինչ: Եւ ես միտ դնէի, և զարձեալ հարաւ զգետնի և նոյն աւրինակաւն տանջէր: Եւ ես յահէն դարթեալ և ետու փառս աստուծոյ. և վասն սորին, զոր ինչ տեսին այլք զվերոյ լուեալս, ամենայն հաստատութեամբ ճշմարիտ կարծեցի: Այլ մեք ի կարգ բանին դարձցուր:

Բայց եկեղեցի մնաց դեղեալ և յերկուս հատեալ: Եւ ոչ որ էր, որ սպեղանի զնել կարէր, զի ամենեքին մարմնոյ ծառայք էին և ոչ աստուծոյ, և խոտորեալք յաստուածակոյս կողմանէն՝ մարմնապաշար և եր- ²²⁶ կրաւորացս և եթ || խորհաւորք. շէր փոյթ նոցա յաղազս երկնաւորին. զի ամենեքեան խոտորեցան ի միասին: Եւ արդ, վասնզի ոչ խրատեցան

առաջնովս, զոր տեսին, եկն եհաս երկրորդն, զոր կրել ունին: Զի տէր աշխարհին Հեթում թագաւորեցոյց զեղբար որդին իւր, որ էր տղայ տիար և անմեղ իրին, բայց վարժեաց և արար շար արբանեակ նմին: Եւ եկն ի Պարսից նոյին մի՝ ոսկր խանին, զոր պատուով մեծարէին և յաշխարհն որսով շրջեցուցանէին: Եւ նա, [ա]ռանց ամենայն պատճառի, զիշերի կոչէ առ ինքն զնոսա, և սպան զթագաւորն տղայ և զՀեթում, որ թագաւորեցոյց զնա և զայլս յիշխանացն՝ որք ընդ նոսա: Եւ իմացան, թէ խնդրի յատուծոյ վրէժ, թէպէտ և յապաղէ առ յապայ: Եւ նա, որ զառաջին խրատն յայլսն ոչ ած զմտաւ, ինքն երկրորդին պատահեաց և շարաւ ի միջոյ բարձաւ:

Իսկ ապա եղբայրն Հեթմոյ Աւշին*, որ մնաց յետ նոցա, թագաւորեալ տիրեաց աշխարհին, զոր նորա թողին յակամայ: Եւ զի համորեալ էր և 227^ա արբեալ եղկելիս այս և նոր թագաւորս Աւշին, յայտնեաց զդժնեայ թոյնս դառն աւձին: Եւ զհայրապետն՝ զոր յետ շարախրատին յաւուրս Հեթմոյ եղին՝ արժաթով ընտրեցին. և զխոտեալն ի տեառնէ յաթոռն ազնիւ նստուցին, որոյ անուն Կոստանդին ձայնէին, որ անբան էր որպէս ձուկն և անարժան որպէս զորտ, բայց երկոտասան հազարաւ սրբեցաւ և շար յանձնառութեամբն արժանաւորեցաւ¹⁴: Եւ զայն եղկելին մոռացաւ, թէ արժաթով սրբեալն յաստուծոյ խոտեցաւ, և վասն այսր Քրիստոս կրկին ի տգիտաց խաչեցաւ, և սուրբք յոլովք երկրի երևեցան:

Արդ, Աւշինս այս, յերկրորդ ամի իւրում թագին, զոր պարտ էր բարիս զործել յեկեղեցին, յայտնի հալածեաց զսուրբսն, որք անդ փայլեցին: Եւ ասէ. Որք ոչ ասեն զՔրիստոս Բ. բնութիւնս և Բ. կամս, և Բ. ներգործութիւնս, և որ ոչ խառնէ ի կենարար խորհուրդն շուր, դաւանութիւնն չէ արժանաւոր և պատարագն չէ ընդունելի: Եւ ժողովեալ յայտնէն զկանոնս խոտորման իւրեանց¹⁵, որ նախ քան զայս յաւուրս Հեթմոյ և 227^բ Գրիգորի գրեցին. և զՔաղկեդոնի ժողովն ընդ սուրբս համբաւեցին, զի մինչև ցայն թարուստ էր: Եւ գրեն յեկեղեցիս քաղաքաց և ի վանաւրէից, և պնդակազմ բանութեամբ աւանդեն այնպէս լինել, և թէ որք հակառակինն՝ սրով ի կենացս բարձցին: Յայնժամ ի հոգւոյն սրբոյ շարժեալք միանձունք, ամենայն քահանայք և կրօնաւորք, վանարնակք և անպատականք՝ ի մի շունչ և ի մի հոգի՝ զան առ նա ընդդէմ սրոյն և աղաչեն մի՛ գործել, զոր չէ արժան: Եւ սուրբ ժողովն շատ զե[գ]երեցան և ոչ կարացին շիջուցանել զշարն զայն զազան, զապականեալն յոգի և յամենայն դարութիւն: Եւ նա ազգս հայթայթանաց և ողորական բանս շողորթթելով զնէր առաջի, զի հաւանեցին: Եւ պատգամաբն մեծամեծ սպառնալիս ցուցանէր՝ հանդարտեցուցանել կամելով: Եւ զայս արար ի բազում աւուրս, զի բժնէր որպէս զշուն և դարձեալ նենգէր իրրև զազուես, սաստկանայր նման առեւծու և խորամանկէր աւձի պէս: Եւ յայսպիսի 228^ա սատանայական հնարս եկաց իրկար, մինչև ժողովեալքն դարձան յիւրաքանչիւր իրձիթս, ոչ հաւանեալք նորաձև աւանդութեանցն: Իրրև ետես, թէ անհաւանք են շար հրամանին, զբանութիւն ած ի մէջ և նմանեաց հաւրն իւրում սատանայի, որ ոչ յագի ի հեղուլն արին բազում: Եւ զարաւք ըմբռնեաց զորս և պատահեաց, և զյոլովս կսպան, և զայլս

* Չեռագրում՝ «Աւշին»:

ետ կախել ի դրունս քաղաքաց և ի ճանապարհս ի մէջ դաշտաց: Եւ զմանս ի ձիս ամեհիս, որ անկիրթ էին սանձուց, յազինս ետ կապել և ընդ դաշտս և ընդ լերինս ցիր և ցան զսուրբ մարմինսն մաշեցին: Եւ կրանաւոր քահանայք ձ. (100) ի նաւ ետ արկանել և ծովասոյզ կամէր առնել, զոր աստուած խափանեաց: Բայց առաքեաց զնոսս յաքսորս՝ ի դառն և յերկաթի հնոցն՝ ի Կիպրոս կղզին, ուր ոչ ողորմութիւն և ոչ հանգիստ գտին, և ոչ քաջ մի ոտին: Եւ որք զբաժակ մահու արբին՝ քահանայք և կրանաւորք և մանկունք և քաջապինդ կանայք, ի դասս ընտրելոցն աստուծոյ կարգեցան և են բարեխաւսք, որոց յուղղափառութեանն կան:

228բ Եւ այս||պիսի կրեցին վիշտս վտանկի յաւուրս յայտոսիկ, զոր կանխաւ մարգարէացաւ սուրբն Գէորգ, և դեռևս կրէ և անմխիթար սուգ ունի զեկեղեցիս: Եւ բռնաւորն Աւշին ոչ ած զմտաւ զառաջին խրատն՝ զոր ի հայրն շարէաց ի Գրիգոր, և կամ նկատեաց զերկրորդն՝ [զ]որ կրեաց Հեթում, այլ յամառեցաւ և ունի յինքն կրել զերկրորդն՝ որպէս որ կըրեացն, ոչ զդառնութեան բաժակն, այլ զմրուր դառնութեան բաժակին, յորոց փրկեացէ տէր Յիսուս զուղղադաւան հաւատեալս իւր յայսմ և յապագային, ամէն:

Ձայս զոր փոքր ի շատէ յիշեցի, զոր կրեաց եկեղեցի և դեռևս կրէ, կարճ բանիւ ցուցի, զի և ո՛չ իսկ ախորժեմ զշար և անուղղայ գործսն ածել զմտաւ: Կամ զԲ. բնութեանցն ուրիշ կիրսն և առանձնակի կռիւսն և կամ զջրոյն արկանելն, որ ապականելի զանապականէն տայ ցոյցս, զոր ոչ յաւետարանչացն և ոչ յառաքելոցն և կամ ի սուրբ հարցն ուսաք երբէք:

229ա Որոց տացին դատ ի մեծ և յանշափելի ատե[ն]ին|[ու]ր ոչ կաշառ և ոչ մարդահաճութիւն և կամ բռնութիւն ազտել ումեք կարեն: Բայց մախթեացուք աստուծոյ փրկել զեկեղեցի աղաւթիւք սրբոյս, որոյ զ[յ]իշատակս պատմութեամբս եղաք առաջի: Ձի աստուած, որ ասաց ի խաւարի լոյս ծագել, կարաւոյ է ի բարացեալ սիրտս [ազ]գմամբ շնորհի զբարի սերմն բարգաւաճս և նազելիս և սիրունս ցուցանել, և ի շարացելոց միջի արդիւնական գործս յայտնել: Ձի որ զՍենեքերիմն* ի հնումն և զՅաւիթանոս ի նորումս եբարձ, որք հակառակք աստուծոյ զանձինս ցուցին, բարձցէ և այժմ զեկեղեցուց խոռվութիւն՝ հանդերձ յուզախնդիր խոռվչաւքն, և մաշեացէ զամենայն հպարտութիւն հրազէզ կոհակաւք շարին. թողցէ մեղուցեալ անձինս յարմարողի ճառիս զանեզրական յանցանսն, ուստի ոչինչ ծածկի, և վարձս բարիս տացէ հրամայողին ինձ յարինել զբանս:

Եւ մի՛ որ կարծեսցէ այսչափ միայն զվարս սրբոյս լինել, զոր զրեցար, [այլ] զի անթուելիք են: Բայց զայս, զոր զրեցար,||վասն նախանձ բարի ցուցանելոց և յորդ[որե]լ[ոյ] ի սէր սրբոյն զաստուծոյ սիրելիսն: Եւ զի մի բնաւ ան[յ]այտ լիցի այսպիսի այրս սբանշն[լիսն]. [և] որք ծածկենն՝ դատին և որք յայտնեն՝ փառաւորին ընդ նահատակիս՝ ի Քրիստոս Յիսուս, որ պսակէ զսուրբս իւր: Բայց դու, ո՛վ սուրբք աստուծոյ, մի՛ բարկանար, որ ի մեծ յանդգնութեանս անկայ ճառս ինչ յարմարել ք[եզ], որ զերկնէ և զերկրէն կարէիր ճառել: Եւ զի՛նչ ասեմ զերկնէ

* Ձեռագրում՝ «Սինեքերիմն»:

կամ զերկրէ, կամ զարեգականս, որ յայտնի փայլէ, այլ զանտանելի բնութենէն, որ ինքն անշարժ գոլով և զամենայն շարժէ, որ միշտ է և զորս կամի էացուցանէ, և ի միշտնշենականաց անհաս զինքն ցուցանէ, զի էութեամբ ի նմանէ մշտացան և արարածական բնութեանց անեղն և անարարն անյայտ է: Նոյն անշարժս և շարժաւզս ի սուրբ սիրտ քո բնականաց և ի խոնարհ հոգիդ հանգեաւ, և աներկբայ [մտացդ] տեսաւ և ի ճշմարտախաւս բանիցդ զոր աշաւրդ տեսեր և ձե...⁷:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Իրականում Հեթում Ա-ը թագավորել է 47 տարի:
2. Հիշատակված Գրիգորը նշանավոր մատենագիր Գրիգոր Սկևոացին է: Գրիգոր Սկևոացին պետք է որ բավական երկարակյաց եղած լինի, որովհետև զեռես Լեոն Բ-ի օրոք եղել է թագավորի խոստովանահայր: Ըստ վարքի Գրիգոր Սկևոացին ապրել է մինչև Գևորգ Սկևոացու 18 տարեկան հասակը, այսինքն մինչև 1264—1265 թվականները:
3. Հաստատվում է Գրիգոր Սկևոացու Սկևոայի եպիսկոպոս լինելու մասին Ղ. Ալիշանի և ուրիշների ենթադրությունը (տե՛ս Սիսուան, էջ 101):
4. Լամբրոնի եպիսկոպոսները իրրև կանոն եղել են նաև Սկևոայի վանահայրեր, սակայն անհավանական չէ, որ զատմամբ Գրիգոր Սկևոացին Լամբրոնի եպիսկոպոս ձեռնադրվելու առթիվ հրաժարվել է Սկևոայի վանահայրությունից, որովհետև ուրիշ ազդյուններից հայտնի է, որ այդ ժամանակ Սկևոայի վանահայրը Մխիթար Սկևոացին էր (տե՛ս Մովսիսյանի հոդվածը, «Միտն», 1949, էջ 183):
5. Երկարակյաց է եղել նաև Գրիգոր Սկևոացու մայրը՝ Մլերեն:
6. Ի նկատի ունենալով, որ վարքը գրվել է պատմվող իրադարձություններին մոտ ժամանակներում, ենթադրում ենք, որ ճիշտ է վարքագրի հաղորդածը Գևորգ Սկևոացուն կաթողիկոսություն թողնելու և անհետանալու մասին, այդ հավանաբար եղել է Հակոբ Ա. Կլայեցու մահվանից հետո, երբ 1286 թ. ապրիլին կաթողիկոս ընտրվեց Կոստանդին Բ. Կատուկեցին: Այս ենթադրությանն ենք հանդուս հետևյալ պատճառով. վարքագիրը նոր կաթողիկոսի ընտրությունը դնում է Գրիգոր Անավարզեցու ընտրությունից առաջ և նորընտիր կաթողիկոսի մասին սիրով ու հարգանքով է խոստում: Սակայն մի այլ տեղ ժամանակի կաթողիկոսի մասին խոսում է արհամարհանքով, որը միացած Հեթում Բ-ին և Գրիգոր Անավարզեցուն, աշխատում է Գևորգ Սկևոացուն միաբարձների կողմը քաշել: Այս կաթողիկոսը անշուշտ չէր կարող լատինաձոլների կողմից հեռացված Կատուկեցին լինել, այլ Ստեփանոս Գ. Հոսմկլայեցին էր: Ի միջի այլոց, թվում է, թե հասկանալի է դառնում Ստեփանոս Օրբելյանի հաղորդածը կաթողիկոսի ընտրության ձգձգման մասին, որի պատճառներից մեկն էլ, հավանաբար, Գևորգ Սկևոացու հրաժարումն է եղել:
7. Հետաքրքիր փաստ է, որ հակառակ ն. Օրմանյանի կարծիքի հաստատում է, թե հայերը հնում էլ նույնանուն թագավորներին շփոթելու համար՝ անվան կից զործածում էին համարական թվեր:
8. Հեթում Բ-ը ինչպես այլ ազդյուններում, այնպես և վարքում՝ թագավոր չի անվանվում, այլ իշխան կամ, տիրոզ երկրի, շնչյած ասվում է, որ Լեոն Գ-ը թագավորությունը հանձնեց նրան:
9. Հավանաբար ակնարկվում է Մոլեոն բերդի մոտ գտնվող Մ. Պողոսի վանքը:
10. Ստեփանոս Գ. Հոսմկլայեցու մասին տե՛ս 6-րդ ծանոթագրությունը:
11. Սուրբ Աստվածածնի փոխման տոնի հետ կապված իրադարձությունները պետք է որ եղած լինեն 1290 թվականին, երբ Կատուկեցին հեռացված էր և կաթողիկոսական զահին նստել էր Ստեփանոս Գ. Հոսմկլայեցին:
12. Հավանաբար խոսքը հետագայում կաթողիկոս դարձած Կոստանդին Գ. Լամբրոնացու մասին է, որը իրրև Լամբրոնի եպիսկոպոս և Սկևոայի վանահայր հիշատակվում է Ստեփանոս Սկևոացու և Մարկոս վարդապետի միջև:

* Վերջը թերի, ձեռագրից թերթ է ընկած:

13. Գրիգոր Անավարզեցու եղբանական մահվան մասին պատմում է Ղ. Ջահկեցին, սակայն Մ. Չամչյանը այն համարում է շինծու, Անավարզեցու հակառակորդների հնարած կեղծիք: Վարբազրի հաղորդածը հիմք է ապին շխտկածելու Անավարզեցու մահվան մասին Ջահկեցու հաղորդածի խելությանը:

14. Խոսրը Կոստանդին Գ. Կեսարացու մասին է, որը հաջորդեց Գրիգոր Անավարզեցուն 1307 թվականի մարտին:

15. Խոսրն, անշուշտ, 1309 թվականին դամարված Սսի եկեղեցական ժողովի մասին է:

Э. М. БАГДАСАРЯН

ЖИТИЕ ГЕОРГА СКЕВРАЦИ

(Резюме)

Одну из интересных частей средневековой армянской прозы составляет агиография, житийная литература, возникшая в V веке, когда были написаны жития Григория Просветителя, Месропа Маштоца и др. Особое место в этом жанре литературы занимает знаменитый труд выдающегося армянского автора Корюна—«Житие Маштоца», под влиянием которого впоследствии был написан целый ряд произведений агиографии.

К их числу относится «Житие» видного ученого, церковно-политического деятеля XIII века Георга Скевраци. Это произведение дошло в рукописи Матенадарана № 8356. В рукописи не хватает некоторых листов из середины и из конца.

Приблизительное время написания «Жития»—1309—1317 гг.

Автор «Жития» неизвестен, но, возможно, им был переписчик Степанос, или некто Степанос, который в начале XIV в. жил в Скеврском монастыре и по заказу монаха Абраама писал жития выдающихся личностей.

«Житие Георга Скевраци»—интересный исторический документ. В нем содержатся интересные сведения о быте, о политической и экономической истории Армянского Киликийского государства XIII в. и начала XIV в. Оно по-новому освещает жизнь и деятельность Скевраци, которые из-за скудости источников мало изучены.

«Житие» написано живым, красочным языком. Оно отличается большим художественным вкусом, а некоторые его отрывки приближаются к стихотворной форме.

В «Житии» много места уделяется борьбе Георга Скевраци против унии армянской и католической церквей. Борьба эта имела большое политическое и культурное значение для сохранения самобытности армянского народа и его культуры.

E. M. BAGHDASSARIAN

LA „VIE DE GEORGE DE SKEVRA“

L'hagiographie représente l'une des parties intéressantes de la prose littéraire arménienne du moyen âge. L'hagiographie arménienne proprement dite prend naissance au Ve siècle avec les biographies de Grégoire l'Illuminateur, de Mesrob Machtotz. etc. La „Vie de Machtotz“ de Koriun, célèbre auteur arménien du Ve siècle, qui, par sa valeur, se réserve une place particulière, a grandement influencé les écrits ultérieurs du genre.

C'est parmi ces derniers que se trouve la „Vie de George de Skevra“, savant de renom et grande figure ecclésiastique et politique du XIIIe siècle. L'ouvrage est conservé dans le ms n° 8356 du Maténadaran. Quelques feuillets du milieu et de la fin manquent. La date probable de composition remonte à 1309—1317. On n'en connaît pas l'auteur. Il n'est cependant pas exclu qu'il soit le copiste Stéphane ou quelqu'un d'autre du même nom, ayant vécu au XIVe siècle au couvent de Skevra et composé sur la demande du moine Abraham des vies d'hommes illustres.

Source historique importante, la „Vie de George de Skevra“ nous renseigne sur la vie politique et économique de l'Etat arménien de Cilicie au XIIIe et au début du XIVe siècle, ainsi que sur plusieurs personnages célèbres.

Cet ouvrage éclaire d'un jour nouveau la vie et l'activité de George de Skevra, peu approfondies pour raison de sources.

Rédigé avec beaucoup de goût, dans une langue belle et vive, certains fragments y tiennent lieu de poésie.

Une place assez large y est réservée à la lutte de George de Skevra contre l'idée de réunion des Eglises arménienne et romaine, lutte qui, sur le plan politique et culturel, avait une grande signification pour le peuple arménien et la sauvegarde de son indépendance.

